

Elżbieta Holewińska-Łapińska

Rozwiązanie przysposobienia z małoletnimi przysposobionymi w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2022–2023

Dissolution of adoption with minor adoptees in the jurisprudence of common courts in 2022–2023

Abstract

The prerequisites for the termination of the adoption relationship (Article 125 § 1 of the Family and Guardianship Code; positive – “important reasons”, negative – the welfare of the minor adoptee) are formulated in a general and evaluative manner. Determining what content they are filled with by the courts, recognising cases of dissolution of adoption, is possible only by analysing the files of cases with such a subject. The article presents an excerpt from the results of a study of the files of cases for the termination of adoptions from 2022–2023, concerning adoptees who had not reached the age of majority on the date of judgment. A general comparison was also made between selected findings of this study and those made in earlier analyses of adoption dissolution case files, in particular the examination of cases legally decided on the merits in 2010–2011.

Keywords: *welfare of the child, welfare of the adoptee, termination of adoption, emotional ties, family ties*

Streszczenie

Przesłanki rozwiązania stosunku przysposobienia (art. 125 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego; pozytywna – „ważne powody”, negatywna – dobro małoletniej osoby przysposobionej) zostały sformułowane w sposób ogólny i ocenny. Ustalenie, jaką treścią wypełniają je sądy, rozpoznając sprawy o rozwiązanie przysposobienia, jest możliwe tylko przez analizę akt spraw o takim przedmiocie. W artykule przedstawiono fragment wyników badania akt spraw o rozwiązanie stosunku przysposobienia z lat 2022–2023, dotyczący osób przysposobionych, które w dniu wyrokowania nie osiągnęły pełnoletności. Dokonano też ogólnego porównania wybranych ustaleń

Dr hab. Elżbieta Holewińska-Łapińska jest profesorem Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Polska, ORCID: 0000-0002-4940-3674, e-mail: iws@iws.gov.pl
Data zgłoszenia tekstu przez autora: 21.10.2024 r.; data zaakceptowania do publikacji: 6.11.2024 r.

tego badania z ustaleniami poczynionymi we wcześniejszych analizach akt spraw o rozwiązanie stosunku przysposobienia, w szczególności z badaniem spraw prawomocnie rozstrzygniętych merytorycznie w latach 2010–2011.

Słowa kluczowe: *dobro dziecka, dobro osoby przysposobionej, rozwiązanie przysposobienia, więzi emocjonalne, więzi rodzinne*

1. Uwagi wprowadzające

Przedmiotem niniejszego opracowania jest przedstawienie fragmentarycznych wyników analizy akt spraw o rozwiązanie stosunku przysposobienia z lat 2022–2023, dotyczących osób przysposobionych, które w dniu wyrokowania nie osiągnęły pełnoletności. Ukazanie tytułowej instytucji prawnej jako zagadnienia „prawa w działaniu” uważam za szczególnie doniosłe, bowiem przesłanki rozwiązania przysposobienia, tj. pozytywna („ważne powody”) i negatywna (dobro przysposobionego, o ile nie osiągnął pełnoletności), zostały sformułowane za pomocą zwrotów skrajnie ogólnych, a zarazem ocennych.

Długotrwałość obowiązywania w formie niezmienionej przesłanek rozwiązania przysposobienia powoduje, że zostały one omówione nie tylko we wszystkich podręcznikach akademickich prawa rodzinnego i komentarzach do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹, ale także w opracowaniach systemowych² i monograficznych³, a ich stosowanie było przedmiotem analiz psychologicznych⁴ i pedagogicznych⁵, do których odsyłam, ograniczając się do sygnalizacyjnego omówienia obowiązującego stanu prawnego.

Wcześniej, wykonane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, ogólnopolskie badania akt spraw o rozwiązanie stosunku przysposobienia obejmowały orzecznictwo z lat 1999–2000⁶ oraz 2010–2011⁷. Interesujące było ustalenie, czy poczynione wówczas obserwacje pozostają aktualne. Jest to istotne, gdy zważy się, że z dniem 1.01.2012 r. weszła w życie ustawa z 9.06.2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁸, szczególnie normująca przygotowanie przysposobienia w fazie przedsądowej, co zwiększać powinno trwałość orzeczonych przysposobień rozwiązywalnych.

¹ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.) – dalej k.r.o.

² J. Ignatowicz, *Rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piąkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 964–986; E. Holewińska-Łapińska, *Rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 699–736.

³ B. Walaszek, *Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, „*Studia Cywilistyczne*” 1966/7; R. Łukasiewicz, *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji prawnej przysposobienia*, Warszawa 2019, rozdz. V „Ochrona dobra dziecka a interesy innych podmiotów w przepisach dotyczących rozwiązania przysposobienia”, s. 253–307.

⁴ E. Milewska, *Psychologiczny i prawny kontekst spraw o rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *Adopcja: teoria i praktyka*, red. K. Ostrowska, E. Milewska, Warszawa 1999; E. Milewska, *Kim są rodzice adopcyjni? Studium psychologiczne*, Warszawa 2003.

⁵ I. Wagner, *Przyczyny i następstwa rozwiązania adopcji*, „*Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*” 1994/4.

⁶ E. Holewińska-Łapińska, *Uwagi na temat rozwiązania stosunku przysposobienia*, [w:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 191–208.

⁷ E. Holewińska-Łapińska, *Rozwiązanie stosunku przysposobienia w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2010–2011*, „*Prawo w Działaniu*” 2013/14, s. 121–176, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/09/El%20C5%BCbieta-Holewi%20C5%84ska-%20C5%81api%20C5%84ska-Rozwi%20C4%85zanie-stosunku-przysposobienia-w-orzecznictwie-s%20C4%85d%20C3%B3w-powszechnych-w-latach-2010-2011-121.pdf> (dostęp: 27.11.2024 r.).

⁸ Tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 177 ze zm. – dalej u.w.r.

2. Przesłanki rozwiązania przysposobienia w okresie małoletności osoby przysposobionej

2.1. Ważne powody

2.1.1. Uwagi ogólne

Pozytywna przesłanka rozwiązania stosunku przysposobienia, „ważne powody”, występuje w polskim prawie od dawna. Już art. 11 ust. 2 ustawy z 13.07.1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich⁹ przewidywał, że zarówno przysposabiający, jak i przysposobiony mogli żądać w drodze powództwa rozwiązania przysposobienia „z wyjątkowo ważnych powodów”, o ile stosunek przysposobienia nie został rozwiązany zgodnie przez jego strony, przy odpowiednim zastosowaniu przepisów o zawarciu umowy przysposobienia i jej zatwierdzeniu. Artykuł 84 dekretu z 22.01.1946 r. – Prawo rodzinne¹⁰ umożliwił rozwiązanie przysposobienia przez sąd z ważnych powodów. Taka sama formuła została zastosowana w art. 70 ustawy z 27.06.1950 r. – Kodeks rodzinny¹¹, a obecnie w art. 125 k.r.o.

Niedookreśloność pojęcia „ważne powody” podczas obowiązywania Kodeksu rodzinnego skłaniała do poszukiwań sposobów jego uściślenia. W szczególności Andrzej Stelmachowski uznał za „niewątpliwie”, że wina jednej ze stron jest „przesłanką uzasadniającą rozwiązanie stosunku przysposobienia”, jednakże niewystarczającą, zatem zachodzi konieczność zastosowania analogii z rozwodem¹². Wyraził opinię, iż: „Zawinione czyny jednej ze stron muszą mieć ten skutek, że więź rodzinna ulegnie rozkładowi, uczucia wzajemne wygasną, tak, iż orzeczenie sądu będzie już tylko oficjalnym stwierdzeniem i wyciągnięciem konsekwencji ze stanu, jaki się uprzednio faktycznie wytworzył”¹³.

⁹ Dz.U. z 1939 r. Nr 63, poz. 416. Na temat okoliczności uchwalenia ustawy i debaty parlamentarnej zob. P. Fiedorczyk, *Kilka uwag o genezie ustawy z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016/25(3), s. 301–312.

¹⁰ Dz.U. z 1946 r. Nr 6, poz. 52. Artykuł 84 § 2 Prawa rodzinnego stanowił: „Zarówno przysposabiający, jak i przysposobiony mogą żądać w drodze powództwa rozwiązania stosunku przysposobienia z ważnych powodów”.

¹¹ Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308 ze zm. – dalej k.r. Artykuł 70 § 1 k.r. stanowił: „Z ważnych powodów zarówno przysposobiony, jak i przysposabiający mogą żądać rozwiązania stosunku przysposobienia przez władzę opiekuńczą”.

¹² Artykuł 29 k.r. przewidywał, że każdy z małżonków może żądać, aby sąd rozwiązał małżeństwo przez rozwód, jeżeli między małżonkami nastąpił z **ważnych powodów** zupełny i trwały rozkład pożycia. Rozwód nie był jednak dopuszczalny, gdyby dobro małoletnich dzieci miało skutek niego ucierpieć. Bardzo istotną rolę przy orzekaniu rozwodu odgrywała wina rozkładu pożycia małżeńskiego (art. 30 k.r. przewidywał, że rozwód nie mógł być orzeczony, jeżeli żądał go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia, chyba że drugi małżonek wyraził zgodę na rozwód; mimo braku zgody sąd, mając na względzie interes społeczny, mógł orzec rozwód w przypadkach wyjątkowych, jeżeli małżonkowie pozostawali w długotrwałym rozłączeniu). Artykuł 70 k.r. nie wspominał o zawinięciu ważnego powodu ani nie przewidywał niedopuszczalności rozwiązania przysposobienia, gdyby dobro małoletniego przysposobionego mogło przez to ucierpieć. Występowanie w unormowaniu rozwodu i rozwiązania przysposobienia przesłanki „ważnych powodów” skłoniło interpretatorów art. 70 § 1 k.r. do zastosowania analogii.

¹³ A. Stelmachowski, *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957, s. 224. Stanowisko to w czasie obowiązywania k.r. podzielili inni autorzy, np. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1957, s. 233.

Podczas obowiązywania Kodeksu rodzinnego koncepcja „rozwodowa” znalazła aprobatę w orzeczeniach Sądu Najwyższego (dalej SN) wskazujących na „zerwanie więzi rodzinnej” i zawinienie powoda, które nie może być „wyłączne”, aby możliwe było orzeczenie zgodne z jego żądaniem¹⁴. Nie została ona jednak wprowadzona do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, z wyjątkiem negatywnej przesłanki dobra małoletniego przysposobionego, choć sformułowanie szczegółowych przesłanek rozwiązania przysposobienia, wypracowanych w literaturze i orzecznictwie Sądu Najwyższego, było możliwe. Odnotowania jednak wymaga, że z większości wypowiedzi doktrynalnych¹⁵ oraz z orzecznictwa Sądu Najwyższego wynika aprobatą dla interpretowania „ważnych powodów” rozwiązania stosunku przysposobienia według „modelu rozwodowego”, choć stanowi wyraz „poprawiania ustawodawcy”¹⁶.

„Model rozwodowy” interpretacji „ważnych powodów” rozwiązania stosunku przysposobienia w uproszczeniu polega na tym, że w sytuacjach typowych ważnym powodem rozwiązania stosunku przysposobienia jest brak między stronami więzi, jakie powinny charakteryzować stosunki pomiędzy rodzicami i dziećmi, dlatego że takie więzi nigdy nie powstały bądź, mimo że powstały, nastąpił zupełny i trwały ich rozkład. Prezentowany i realizowany w orzecznictwie jest też pogląd, że gdy w takiej sytuacji strona pozwana nie godzi się na rozwiązanie stosunku przysposobienia, o dopuszczalności uwzględnienia powództwa decyduje to, czy wyłączną winę za zaistnienie „ważnych powodów”, rozumianych głównie jako nienawiązanie więzi bądź ich zupełny i trwały rozkład, ponosi strona powodowa¹⁷. Są też orzeczenia Sądu Najwyższego zawierające tezę, że nawet w razie spełnienia przesłanki „ważnych powodów” niedopuszczalne jest orzeczenie rozwiązania przysposobienia, jeżeli zachodzi sprzeczność żądania z zasadami współżycia społecznego¹⁸. Odnotowania wymaga, że tak skonstruowanemu modelowi ważnych powodów rozwiązania przysposobienia nie towarzyszy analiza pojęcia „więzi” / „więzi rodzinnej”¹⁹ ani

¹⁴ Przykładowo orzeczenia SN: z 18.06.1956 r., 3 CR 301/56, OSPiKA 1958/1, poz. 21 z głosem A. Stelmachowskiego; z 16.05.1958 r., 1 CR 529/57, OSNCK 1960/1, poz. 11. W orzeczeniu z 28.01.1960 r., 4 CR 208/59, RPEiS 1961/1, s. 373, SN wyraził stanowisko, że: „Materiałną przesłanką rozwiązania przysposobienia są ważne powody, jak zawinione ciężkie naruszenie obowiązków rodzinnych lub popełnienie czynów rażąco sprzecznych z zasadami współżycia społecznego, jeśli spowodowały one zerwanie więzi rodzinnej”.

¹⁵ Zob. np. J. Ignatowicz, [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątoski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 975; M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2010, s. 203; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 335; H. Ciepła, *Komentarz do art. 125 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 901; J. Gajda, *Komentarz do art. 125 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, s. 977.

¹⁶ Trafnie odnotowano to w publikacji: S. Grzybowski, „Ważne powody” jako przesłanka rozwiązania stosunku przysposobienia, *Państwo i Prawo* 1979/6, s. 20–21.

¹⁷ Tak wyroki SN: z 2.06.1966 r., II CR 167/66, OSNC 1967/3, poz. 55; z 20.01.1970 r., II CR 530/69, OSP 1970/12, poz. 151; z 23.04.1997 r., I CKN 58/97, niepubl.; z 20.12.2012 r., IV CSK 219/12, LEX nr 1288717.

¹⁸ Tak przykładowo SN w uzasadnieniach wyroków: z 7.11.2014 r., IV CSK 412/14, LEX nr 1594079; z 18.10.2017 r., II CSK 309/17, LEX nr 2427129.

¹⁹ Odnotowania wymaga, że w orzecznictwie, w tym Sądu Najwyższego, od dłuższego czasu trwa udzielanie ochrony dobrem osobistemu określanemu jako „więź rodzinna” lub podobnie, np. „prawo do niezakłóconego życia rodzinnego” (tak w wyroku SN z 24.04.2018 r., V CSK 300/17, LEX nr 2515739),

sprecyzowanie kryteriów oceny, jak należy rozumieć pojęcie „winy rozkładu więzi rodzinnej wynikającej z przysposobienia”²⁰.

W sytuacjach nietypowych (a z racji nietypowości występujących rzadko) dopuszcza się odstępstwa od „modelu rozwodowego”, wskazując, że ważnym powodem rozwiązania przysposobienia może być przykładowo usunięcie przeszkody do zawarcia małżeństwa przez strony stosunku przysposobienia, umożliwienie przysposobionemu dziecku „prawnego powrotu” do jego rodziny naturalnej (np. w sytuacji, gdy zaginieni rodzice zostali odnalezieni albo gdy mimo orzeczenia przysposobienia rodzice sprawowali pieczę nad dzieckiem), perspektywa nawiązania nowego, lepiej rokującego, stosunku przysposobienia (np. po rozwodzie przysposabiających, gdy dziecko jest wychowywane przez jedno z nich z jego nowym współmałżonkiem)²¹.

Na podstawie orzecznictwa Sądu Najwyższego można sformułować ogólne zasady, jakie powinny być stosowane przez sądy przy ustalaniu, czy zachodzą „ważne powody” rozwiązania przysposobienia. Najistotniejsza dla kształtowania orzecznictwa sądów powszechnych, mimo upływu czasu od jej sformułowania, wydaje się wskazówka zawarta w pkt XI.3. uchwały całej Izby Cywilnej SN z 9.06.1976 r., III CZP 46/75²², zawierającej „Zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny”, mianowicie że przysposobienie (także rozwiązywalne) „powinno być węzłem dozgonnym” i dlatego „tylko szczególnie ważne przyczyny mogą prowadzić do jego rozwiązania”.

W nieco złagodzonej wersji ta zasada jest powtarzana także współcześnie. Przykładowo w postanowieniu z 3.12.2019 r., I CSK 342/19²³, Sąd Najwyższy stwierdził, że „co do zasady przysposobienie jest stosunkiem trwałym, dozgonnym, ma realizować wartości rodzinne w sposób możliwie zbliżony do stosunku między rodzicami a dziećmi. Za ważny powód uznawane są przyczyny poważne i zazwyczaj

„prawo do więzi rodzinnej z najbliższymi” (tak w wyroku SN z 30.01.2024 r., II CSKP 1269/22, LEX nr 3716744). Wywołało to dyskusję koncentrującą się głównie na ocenie, czy „więź rodzinna” ma cechy dobra osobistego, o jakim mowa w art. 23 ustawy z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 poz. 1061), podlegającego ochronie na podstawie art. 24 i 448 tego kodeksu. Zob. L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, „Forum Prawnicze” 2015/3(29), s. 3–19; M. Gąska, *Więź rodzinna – refleksje nad charakterem dobra oraz dopuszczalnością i sposobami kompensacji krzywdy wywołanej jego naruszeniem*, „Forum Prawnicze” 2018/1(45), s. 19–34; T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „Przegląd Sądowy” 2018/4, s. 7–41; B. Lackoroński, *Kontrowersje wokół ustalania odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019/46, s. 189–211; T. Nowakowski, *Więź rodzinna jako dobro osobiste – uwagi na tle krytycznych wypowiedzi doktryny*, „Przegląd Sądowy” 2021/3, s. 86–99; P. Ratusznik, *Cavendum est a fragmentis – polemika do artykułu T. Nowakowskiego pt. „Więź rodzinna jako dobro osobiste” – uwagi na tle krytycznych wypowiedzi doktryny*, „Przegląd Sądowy” 2023/3, s. 92–109; K. Tokarz, *Więzi rodzinne – definicja, funkcjonowanie i status w systematyce dóbr osobistych polskiego prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 2023/10, s. 142–157.

²⁰ Złożoność stosowania w instytucji prawa rodzinnego cywilistycznej koncepcji winy, wzorowanej na dorobku teorii prawa karnego, ilustrują wywody monografii: M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023.

²¹ Tak przykładowo H. Ciepła, *Komentarz...*, [w:] *Kodeks... i przywołane tam orzeczenia SN*.

²² OSNC 1976/9, poz. 184.

²³ LEX nr 3583738.

zawinione”. Podobnie doniosłe jest zalecenie (kilkakrotnie powtarzane przez Sąd Najwyższy²⁴), że choć obowiązuje zasada aktualności orzeczenia, to sąd orzekający w sprawie o rozwiązanie przysposobienia powinien badać całokształt stosunków między przysposabiającym a przysposobionym i sposób ich kształtowania się w całym okresie trwania przysposobienia.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego można odnotować swoistą, negatywną klasyfikację niektórych zdarzeń jako powodów rozwiązania przysposobienia. Mimo że w istocie wywołały one rozkład więzi rodzinnej, co zostało wykazane w postępowaniu, odmawia się zakwalifikowania ich jako „ważnych powodów” umożliwiających rozwiązanie stosunku przysposobienia. Z orzeczeń Sądu Najwyższego wynika, że (co do zasady) nie stanowią „ważnego powodu”: 1) zaniedbywanie obowiązków rodzicielskich przez przysposabiających²⁵; 2) najpoważniejsze nawet trudności wychowawcze sprawiane przez osobę przysposobioną²⁶; 3) niewłaściwe zachowania małoletniego²⁷. Niekiedy Sąd Najwyższy dopuszczał odstępstwa od takiego stanowiska, gdy zachowania osoby przysposobionej były skrajnie rażące, a konsekwencje trudności napotykanych przez rodziców adopcyjnych wywoływały poważny uszczerbek na ich zdrowiu²⁸, a także gdy przysposobienie nie spełniało społecznych funkcji, a jego trwanie naruszało godny ochrony interes strony powodowej²⁹.

W podsumowaniu tych (jedynie zasygnalizowanych) uwag podkreślam, że brzmienie art. 125 k.r.o. daje sądowi uprawnienie do bardzo zindywidualizowanej oceny, czy w stanie faktycznym rozpoznawanej sprawy zachodzą „powody” do rozwiązania przysposobienia oraz czy są one „ważne” nie tylko według powoda, ale obiektywnie, gdy zważy się na społeczny cel instytucji przysposobienia. W żadnym razie sąd orzekający nie jest więc związany „rozwodowym modelem” rozumienia „ważnych powodów” rozwiązania stosunku przysposobienia. Uważam też, że (co do zasady) bezsilność wychowawcza przysposabiających, mimo poszukiwania przez nich pomocy specjalistycznej i podejmowania dostępnych im środków oddziaływania na osobę przysposobioną, rażące naruszanie zasad porządku społecznego i prawnego przez osoby przysposobione, także jeszcze małoletnie, głęboka demoralizacja takich osób, ich świadome działania na szkodę przysposabiających mogą w okolicznościach analizowanych stanów faktycznych być ocenione jako ważne powody rozwiązania przysposobienia. Jednakże w okresie małoletności przysposobionych względ na ich dobro może być przeszkodą do rozwiązania stosunku przysposobienia.

²⁴ Tak SN w wyrokach: z 17.06.1970 r., II CR 227/70, LEX nr 6751; z 5.09.1975 r., I CR 526/75, OSNC 1976/7-8, poz. 171; z 30.06.1979 r., IV CR 194/79, OSNC 1980/1-2, poz. 27; z 7.11.2014 r., IV CSK 412/14, LEX nr 1594079.

²⁵ Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 9.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976/9, poz. 184, pkt X.3.

²⁶ Przykładowo wyrok SN z 17.06.1970 r., II CR 227/70, LEX nr 6751; wyrok SN z 13.09.2017 r., IV CSK 191/17, LEX nr 2398362.

²⁷ Przykładowo wyrok SN z 11.03.1976 r., IV CR 29/76, LEX nr 7808.

²⁸ Tak przykładowo wyrok SN z 12.10.1977 r., II CR 390/77, LEX nr 8010.

²⁹ Tak wyrok SN z 16.06.1981 r., IV CR 180/81, LEX nr 8333.

2.1.2. Brak więzi rodzinnej oczekiwanej w następstwie orzeczenia przysposobienia

W obowiązującym stanie prawnym celem przysposobienia jest stworzenie dziecku, które nie może być (z różnych przyczyn) wychowywane przez rodziców, zastępczego środowiska wychowawczego, maksymalnie zbliżonego (ale nie identycznego – wobec braku biologicznego pokrewieństwa) do należycie funkcjonującej rodziny założonej, co do zasady, przez małżeństwo rodziców, od których dziecko pochodzi. Dlatego (bez potrzeby stosowania analogii do przesłanki zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego) wśród „powodów” rozwiązania przysposobienia mających cechę „ważności” znajduje się brak więzi rodzinnej, jakiej źródłem jest orzeczenie przysposobienia „kreujące” ten stosunek rodzinno-prawny³⁰.

Słownikowo „więź” (między ludźmi) oznacza „to, co łączy lub jednoczy ludzi ze sobą”³¹, a więc zakłada występowanie między nimi jakiejś pozytywnej (w założeniu) relacji. Gdy tylko jedna ze stron stosunku przysposobienia deklaruje poczucie związania z drugą, prezentującą postawę obojętną, a nawet wrogą, trudno taki stan kwalifikować jako będący przejawem istnienia łączącej je więzi. Pojęcia „więź” i „więzi rodzinne” występują w różnych naukach społecznych, w których są opisywane i klasyfikowane. Ewa Budzyńska odnotowała występowanie dziesięciu ujęć terminu „więź rodzinna”³². Wydaje się, że odnośnie do stosunku przysposobienia istotne jest rozumienie więzi rodzinnej w dwóch z nich, jako więzi prawnej oraz jako więzi emocjonalnej.

W tym pierwszym ujęciu dla zweryfikowania zasadności żądania rozwiązania przysposobienia istotne jest ustalenie wykonywania przez strony wzajemnych osobowych i majątkowych obowiązków i praw. Gdy proces dotyczy małoletniej osoby przysposobionej, chodzi przede wszystkim o sposób wykonywania przez przysposabiających władzy rodzicielskiej, obowiązku kontaktowania się z osobą przysposobioną, gdy nie pozostaje pod bezpośrednią pieczę rodziców adopcyjnych, zaspokajania jej potrzeb w zakresie utrzymania i wychowania. Powinności osoby przysposobionej pozostającej pod władzą rodzicielską określa art. 95 § 2 k.r.o. Gdy mieszka ona u przysposabiających, ciąży na niej (w zakresie zależnym od wieku, rozwoju, stanu zdrowia)

³⁰ T. Smyczyński, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2009, s. 7.

³¹ [https://sjp.pwn.pl/slowniki/wi%C4%99%C5%BA.html#:~:text=S%C5%82ownik%20j%C4%99zyka%20polskiego%20PWN*%20wi%C4%99%C5%BA.%201\(dost%C4%99p:2.10.2024r.\)](https://sjp.pwn.pl/slowniki/wi%C4%99%C5%BA.html#:~:text=S%C5%82ownik%20j%C4%99zyka%20polskiego%20PWN*%20wi%C4%99%C5%BA.%201(dost%C4%99p:2.10.2024r.)).

³² E. Budzyńska, *Rodzinne więzi: dane, zadane, odrzucone? Socjologiczne refleksje nad przemianami rodziny współczesnej*, [w:] *Praca – więź – integracja: wyzwania w życiu jednostki i społeczeństwa: monografia poświęcona pamięci prof. zw. dr. hab. Władysława Jachera*, t. 2, *Wartości i więzi społeczne*, red. U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żak, Katowice 2015, s. 47–51. Autorka wyróżniła następujące więzi rodzinne: „prawną” (obowiązki i prawa stron danego stosunku rodzinno-prawnego opisane w ustawie), „biologiczną” (pochodzenie od rodziców), „rzeczową” (w znaczeniu osobistego wypełniania bądź delegowania na inne osoby, z rodziny lub spoza niej, obowiązków wynikających z roli społecznej bądź z funkcji rodziny), „materialną” (dotyczącą zaspokajania potrzeb materialnych i konsumpcyjnych), „kooperacyjną” (współdziałanie i/lub komplementarność w wypełnianiu zadań), „komunikacyjną” (różne formy wzajemnej komunikacji), „emocjonalną” (przywiązanie, wzajemna miłość), „religijną” (podobieństwa lub różnice w religii/wyznaniu, w postawach religijnych), „aksjologiczną” (podobieństwa i/lub różnice w wartościach), „auksyliarną”. (Ostatni termin został utworzony od łacińskiego słowa *auxilium* – pomoc, wsparcie, współdziałanie).

obowiązek pomocy, o którym mowa w art. 91 k.r.o. Obydwie strony są też obowiązane do wzajemnego szacunku i wspierania się (art. 87 k.r.o.).

Więź emocjonalna rozumiana jako „przywiązanie”³³, „wzajemna miłość” zwykle występuje pomiędzy rodzicem a dzieckiem i ma wpływ na wykonywanie wzajemnych obowiązków i uprawnień. Analizy „więzi”, „przywiązania” są przedmiotem nauk pozaprawnych. Ustalenie stanu więzi emocjonalnej pomiędzy stronami procesu o rozwiązanie przysposobienia, co do zasady, wymaga wiedzy specjalistycznej, a w konsekwencji zasięgnięcia opinii biegłych. Analiza tej problematyki nie należy do kompetencji prawnika. Tu pragnę jedynie zwrócić uwagę, że wiele przysposobionych dzieci doświadczyło traumatycznych przeżyć mających wpływ na ich funkcjonowanie psychospołeczne. Współcześnie nie budzi wątpliwości, że krzywdzenie dzieci we wczesnym okresie życia prowadzi do zaburzeń przywiązania, w skrajnych przypadkach w postaci reaktywnych zaburzeń więzi (RAD – *Reactive Attachment Disorder*) opisanych w międzynarodowych i krajowych klasyfikacjach chorób i zaburzeń³⁴. W takiej sytuacji nawiązanie więzi, jakiej oczekuje się w przypadku przysposobienia, bywa skrajnie trudne, a niekiedy niemożliwe. Co najmniej zaś stawia przed przysposabiającymi ponadprzeciętne trudności. Objawy mogące wskazywać na reaktywne zaburzenia więzi są charakterystyczne także dla innych zaburzeń³⁵, co utrudnia diagnostykę. Dokonanie przez psychologa oceny stopnia możliwości nawiązania przez dziecko więzi emocjonalnej w nowej rodzinie, jako elementu kwalifikacji dziecka do przysposobienia, obecnie przewiduje art. 166 ust. 1 pkt 3 u.w.r. Utrzymują się stosunki przysposobienia nawiązane w okresie, gdy takiego obowiązku prawnego

³³ Przywiązanie jest definiowane jako „biologicznie zakorzeniona skłonność do tworzenia w pierwszych latach życia silnych więzi emocjonalnych z opiekunami. Stanowi swoistą bazę, ramę dla dalszego rozwoju. Zinternalizowane doświadczenia wczesnych relacji przywiązaniowych towarzyszą jednostce w adolescencji i dorosłości w postaci wewnętrznych modeli operacyjnych. Tym mianem określa się względnie trwałe elementy osobowości, magazynujące wczesne doświadczenia więzi z opiekunem i określające istotne aspekty obrazu siebie, innych ludzi i relacji zachodzących między nimi”. Tak (w nawiązaniu do koncepcji Johna Bowlby’ego) M. Adamczyk, *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, „Psychoterapia” 2016/3(178), s. 90. W syntetycznej formie na temat teorii J. Bowlby’ego zob. P. Marchwicki, *Teoria przywiązania J. Bowlby’ego*, „Seminare” 2006/23, s. 365–383.

³⁴ Reaktywne zaburzenia więzi zostały opisane w różnych edycjach DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) i ICD-10 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*) – międzynarodowej klasyfikacji chorób i zaburzeń. Jak podano w publikacji L. Kołodziejczak, *Reaktywne zaburzenia więzi (RAD) u dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016/13(1), s. 475, „W DSM-IV wyodrębnia się również dwa typy: hamowany i niehamowany, jednakże funkcjonują one w ramach jednego zaburzenia nazywanym ogólnie – reaktywnymi zaburzeniami więzi (kryteria diagnostyczne o numerze 313.89)”. Zob. też A. Szczepaniak, *Zaburzenia więzi jako efekt wczesnodziecięcego krzywdzenia dziecka*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2016/15(3), s. 84–85.

³⁵ „Wiele podobnych symptomów mają (...) osoby z zaburzeniami zachowania, fobią społeczną, zaburzeniami lękowymi, opozycyjno-buntowniczymi czy nawet z zaburzeniami neuropsychiatrycznymi (m.in. schizofrenia dziecięca czy zaburzenia autystyczne). W związku z tym ważne jest, aby zastosować diagnozę dyferencyjną, która ma za zadanie wykluczyć wszystkie inne, przypominające RAD, zaburzenia” – L. Kołodziejczak, *Reaktywne...*, s. 477. Autorka podała listę symptomów mogących wystąpić przy RAD (L. Kołodziejczak, *Reaktywne...*, załącznik 1, s. 483–484). Takie osoby: 1) są niezdolne do dawania i otrzymywania miłości; 2) są opozycyjne, kłótlive, niepokorne; 3) pozostają emocjonalnie fałszywe, nieszczerze, puste; 4) są manipulujące bądź kontrolujące; 5) mają częste lub intensywne wybuchy złości; 6) są rozniewiane wewnętrznie; 7) są niezdolne do płaczu, kiedy dzieje się coś smutnego; 8) unikają fizycznej bliskości i dotyku bądź są na nie odporne; 9) są niegodne zaufania; 10) nie odczuwają wyrzutów sumienia bądź odczuwają je w ograniczonym

nie było. Nie każde też trwające współcześnie przysposobienie zostało przygotowane profesjonalnie z udziałem ośrodka adopcyjnego.

Wypowiadane są opinie, że w Polsce rzadko diagnozuje się reaktywne zaburzenia więzi³⁶. W konsekwencji nie można wykluczyć, że przysposobiane były i są osoby z reaktywnymi zaburzeniami więzi, które nie zostały należycie zdiagnozowane, a kandydaci na rodziców adopcyjnych o tych zaburzeniach nie wiedzieli, gdy wnioskowali o przysposobienie.

Ustalono, że w poszczególnych okresach rozwojowych dziecka zmieniają się zachowania związane z przywiązaniem, szczególnie w okresie adolescencji, co powinno być uwzględniane przy dokonywaniu oceny stanu więzi między stronami przysposobienia³⁷.

Gdy więź została nawiązana, jej późniejsze osłabienie, a nawet ustanie, zwykle jest konsekwencją kumulacji licznych „powodów” o różnej „ważności”, choć ustanie niekiedy może nastąpić wskutek jednego zdarzenia o wyjątkowej doniosłości³⁸. Skłania to do traktowania braku więzi pomiędzy stronami stosunku przysposobienia jako „ważnego powodu” żądania jego rozwiązania. Brak więzi emocjonalnej pomiędzy stronami stosunku przysposobienia rozumianej jako „przywiązanie”, „wzajemna miłość”, czyli ważny powód żądania rozwiązania przysposobienia, może nie być powodem wystarczającym, gdy wzajemne obowiązki wynikające z orzeczonego przysposobienia (z wyjątkiem obowiązku alimentacyjnego, w szczególności gdy jest spełniany na podstawie prawomocnego wyroku) są wykonywane (choćby niedoskonale), a więc więź rodzinna rozumiana jako więź prawna jeszcze w pewnym zakresie występuje pomiędzy stronami.

2.2. Dobro przysposobionego

2.2.1. Uwaga wstępuna

„Dobro dziecka” ma w polskim porządku prawnym ugruntowany status zasady prawa rodzinnego³⁹, czemu wielokrotnie dawał wyraz Sąd Najwyższy⁴⁰. Jest przedmiotem badań różnych nauk społecznych, a powstające w ich ramach opracowania

stopniu; 11) powierzchownie angażują się w relacje, są urocze; 12) nie nawiązują kontaktu wzrokowego w sytuacjach rodzicielskich; 13) mają bezkrytyczne relacje z obcymi; 14) pozostają nieczule na tematy związane z rodzicami; 15) są destrukcyjne dla siebie, innych i mienia; 16) są bardziej nieposłuszne przy mamie niż przy tacie; 17) są okrutne dla zwierząt; 18) kradną; 19) kłamią na temat rzeczy oczywistych; 20) są impulsywne bądź hiperaktywne; 21) cechują się brakami w myśleniu przyczynowo-skutkowym; 22) objadają się bądź robią zapasy żywności; 23) mają słabe relacje z rówieśnikami; 24) są zaabsorbowane ogniem, krwią, przemocą; 25) nieustannie pytają o bzdury, cechują się ciągłą paplaniną; 26) są niewłaściwie wymagające i „przylegające”; 27) seksualnie odreagowują trudne sytuacje; 28) są władcze wobec rówieśników.

³⁶ L. Kołodziejczak, *Reaktywne...*, s. 477.

³⁷ P. Marchwicki, *Teoria...*, s. 375–381.

³⁸ W zbiorze zbadanych akt o rozwiązanie przysposobienia z lat 1999–2000 był przypadek żądania rozwiązania przysposobienia przez matkę adopcyjną w sytuacji współudziału pozwanej przysposobionej w zamordowaniu męża powódki (ojca adopcyjnego pozwanej) w celu zaboru jego mienia.

³⁹ T. Smyczyński, [w:] *System...*, t. 11, *Prawo...*, s. 52–54.

⁴⁰ Przykładowo w uzasadnieniu uchwały SN 7 sędziów z 12.06.1992 r., III CZP 48/92, OSNC 1992/10, poz. 179, znalazło się stwierdzenie: „nakaz ochrony dobra dziecka ma walor ogólny jako **normatywnie**

uwzględniają rozmaite aspekty „dobra dziecka”. Dostrzega się jego „uwikłanie aksjologiczne” i analizuje filozoficzne znaczenie terminów „dobro” i „wartość”⁴¹. Znajduje się ono w obszarze zainteresowania interdyscyplinarnych badań nad dzieciństwem⁴², stanowiących stosunkowo nową dyscyplinę naukową⁴³, której założeniem jest traktowanie dzieci jako podmiotów procesu badawczego⁴⁴. Za zasadniczą intencję badań uważa się w nich „wywarcie wpływu na społeczno-polityczny kontekst i warunki funkcjonowania dzieci. Są to więc badania ukierunkowane na poprawę sytuacji dzieci oraz na rozwój przestrzegania praw dzieci, w tym praw do udziału społeczno-publicznego w szerokim znaczeniu”⁴⁵. Jak stwierdziła Ewa Jarosz, „w nowoczesnej narracji pedagogicznej dziecko jest nie tylko konstruktorem swojego świata i własnego rozwoju, który potrzebuje wsparcia, wzmacniania, wskazówek w gromadzeniu doświadczeń i ich krytycznym analizowaniu oraz wsparcia w uczeniu się, ale także stanowi podmiot w badaniu i rozwijaniu wiedzy o dzieciństwie i w rozwiązywaniu problemów doświadczanych przez dzieci”⁴⁶.

pojęta zasada prawa rodzinnego (przyjęto to już w uchwale składu 7 sędziów SN z 13–30 listopada 1953 r.: «dobro dziecka jest zasadniczym założeniem wyjściowym przy wykładni przepisów prawa dotyczących stosunków między rodzicami i dziećmi», i w różnej postaci powtarzано w wielu późniejszych orzeczeniach) (wyróżnienie – E.H.-L.). W postanowieniu z 6.10.2021 r., I NSNc 357/21, OSNKN 2021/4, poz. 33, SN stwierdził: „Nakaz ochrony dobra dziecka stanowi **podstawową, nadrzędną zasadę polskiego systemu prawa rodzinnego**” (wyróżnienie – E.H.-L.).

⁴¹ B. Czech, *Wybrane prawne i aksjologiczne aspekty opiniowania w sprawach rodzinnych (problem „dobra dziecka”)*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1989/31, s. 267–280; B. Czech, *Geneza zwrotu „dobro dziecka” i znaczenie zawartego w nim określenia „dobro”*, [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016, s. 807–836.

⁴² Jak stwierdziła Iwona Samborska, pojęcie „dobra dziecka” w badaniach nad dzieciństwem „może być ujmowane w szerokim kontekście indywidualnym i społecznym. Jako kategoria badawcza powinno być rozpatrywane w ujęciu statycznym i dynamicznym, a także w ujęciu osobistym i obiektywnym. Dobro dziecka jest bowiem postrzegane przez pryzmat umiejscowienia dziecka w grupie społecznej, w środowisku wychowawczym i kulturowym, w instytucjach edukacyjnych i w rodzinie” – I. Samborska, *Perspektywa „dobra dziecka” w badaniach nad dzieciństwem*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2018/4(50), s. 17.

⁴³ M.J. Kehily, *Zrozumieć dzieciństwo: wprowadzenie w kluczowe tematy i zagadnienia*, [w:] *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, red. M.J. Kehily, Kraków 2008, s. 15–16; B. Smolińska-Theiss, *Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia*, „Chowanna” 2010/1(34), s. 13–26; E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – dialektyka konstruktów w dyskursie społecznym i naukowo-badawczym*, „Studia Edukacyjne” 2018/50, s. 169–195; I. Samborska, *Perspektywa...*, s. 13–25.

⁴⁴ W latach 90. XX w. Allison James i Alan Prout (A. James, A. Prout, *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood*, London–Washington 1997) jako kluczowe w badaniach nad dzieciństwem wymienili (za: E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, „Pedagogika Społeczna” 2017/2[64], s. 61): „rozumienie dzieciństwa nie jako naturalnej czy uniwersalnej cechy, lecz jako konstruktu społecznego, specyficznego komponentu strukturalnego i kulturowego; umiejscowienie analiz na temat dzieciństwa w pryzmacie zmiennych społecznych (jak np. płeć czy pochodzenie etniczne), co implikuje rozumienie dzieciństwa w różnorodności jego ujęć; rozpatrywanie dzieciństwa z perspektywą badawczą wyznaczoną własną specyfiką dzieci, z ich punktu widzenia; spostrzeżenie dzieci jako aktywne podmioty konstruujące i określające swoje życie społeczne oraz życie innych ludzi i społeczności, w których są osadzone; wykorzystanie etnografii jako szczególnie przydatnej w badaniach dzieciństwa metodologii umożliwiającej wypowiedzianie się dzieciom w bardziej bezpośredni sposób oraz aktywny udział w generowaniu danych socjologicznych; transformacyjny aspekt badań, oznaczający, że badaniom musi towarzyszyć zaangażowanie i aktywny udział w rekonstruowaniu dzieciństwa i działaniu na rzecz poprawy sytuacji dzieci”. Zob. też E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – dialektyka...*, s. 169–195.

⁴⁵ E. Jarosz, *Badania dotyczące dzieciństwa(a) – perspektywa praw dziecka*, „Problemy Wczesnej Edukacji” 2018/43(4), s. 8.

⁴⁶ E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – dialektyka...*, s. 170.

Stwierdza się, że dobro dziecka to kategoria pojęciowa, „uwikłana w różne konfiguracje i konteksty społeczno-kulturowe, których immanentną cechą jest zmienność, kategoria znacząca wyjątkowością i indywidualnością jednostki i jej sytuacji socjometrycznej, w tym statusu”⁴⁷. Zgodnie z socjologiczną definicją Magdaleny Arczewskiej (obecnie Szafranek) dobro dziecka to „całokształt działań mających na celu zapewnienie dziecku nie tylko podstawowych potrzeb materialnych, ale także stworzenie mu warunków dla harmonijnego rozwoju we wszystkich sferach, w tym psychicznej i emocjonalnej, z uwzględnieniem jego indywidualnej sytuacji życiowej. Elementem dobra dziecka jest także zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji”⁴⁸.

Pojęcie „dobro dziecka” występuje w różnych przepisach polskiego prawa. Odnotowania wymaga, że w ratyfikowanych umowach międzynarodowych, w szczególności w art. 3 Konwencji o prawach dziecka⁴⁹, używany jest inny zwrot, który w oficjalnym przekładzie na język polski brzmi „najlepsze zabezpieczenie **interesów** dziecka” (wyróżnienie - E.H.-Ł.)⁵⁰.

Z orzeczeń Sądu Najwyższego i z licznych wypowiedzi w literaturze wynika, że występujący w art. 3 Konwencji zwrot „interes” / „interesy” dziecka powinien być rozumiany analogicznie jak „dobro dziecka”. Wykładnia taka została zaprezentowana wkrótce po wejściu w życie Konwencji w Rzeczypospolitej Polskiej z dniem 7.07.1991 r., w uzasadnieniu uchwały składu 7 sędziów SN z 12.06.1992 r., III CZP 48/92⁵¹, w której znalazło się stwierdzenie: „prawidłowe byłoby (...) tłumaczenie tego określenia („*l'intérêt supérieur de l'enfant*” – dop. E.H.-Ł.) jako «nadrzędny interes dziecka». Wyrażenie to ma zatem takie samo znaczenie, jak «dobro dziecka traktowane jako wartość nadrzędna»”. Stanowisko to Sąd Najwyższy potwierdził przykładowo w uzasadnieniu postanowienia z 13.09.2022 r., II CSKP 1553/22⁵².

W opracowaniach prawniczych wskazuje się, że dobro dziecka jest międzygałęziową konstrukcją normatywną, a jego interpretacja zależy od specyfiki danej gałęzi prawa⁵³. Nie ma definicji ustawowej pojęcia „dobro dziecka”, zapewne dlatego, że w świetle Zasad techniki prawodawczej nie są spełnione przesłanki formułowania takiej definicji⁵⁴. Nieostrość tego pojęcia wydaje się zamierzona, gdyż umożliwia uwzględnienie wszystkich niuansów konkretnego stanu faktycznego dotyczącego

⁴⁷ R. Borzyszkowska, *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011/1, s. 169.

⁴⁸ M. Arczewska, *Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej*, Kraków 2017, s. 72.

⁴⁹ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.) – dalej Konwencja.

⁵⁰ Zwrot ten w tekście w języku francuskim to „*l'intérêt supérieur de l'enfant*”, w tekście w języku angielskim – „*best interests of the child*”, w tekście w języku hiszpańskim – „*el interés superior del niño*”, a w tekście w języku rosyjskim – „*внимание уделяется наилучшему обеспечению интересов ребенка*”.

⁵¹ OSNC 1992/10, poz. 179.

⁵² LEX nr 3485180.

⁵³ K. Hanas, *Konstrukcja normatywna „dobro dziecka” i jej sądowe stosowanie*, Lublin 2021, s. 15 i n.

⁵⁴ Zgodnie z § 146 Zasad techniki prawodawczej (załącznika do rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej [tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r. poz. 283]) w ustawie lub innym akcie normatywnym formułuje się definicję danego określenia, gdy jest ono wieloznaczne, nieostre, a **jest pożądane** ograniczenie jego nieostrości, gdy jego **znaczenie nie jest powszechnie zrozumiałe** bądź ze względu na dziedzinę regulowanych spraw istnieje potrzeba ustalenia nowego znaczenia danego określenia. Jeżeli określenie wieloznaczne występuje tylko w jednym przepisie prawnym, jego definicję

oznaczonego dziecka. Odnotowania wymaga jednak sformułowanie definicji „dobra dziecka” na użytek prawa rodzinnego w art. 21 pkt 2 projektu Kodeksu rodzinnego, przygotowanego przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Rodzinnego i Opiekuńczego przy Rzeczniku Praw Dziecka, udostępnionego opinii publicznej w lipcu 2018 r.: „dobro dziecka – to stan, w którym dziecko osiąga prawidłowy, całościowy i harmonijny rozwój psychiczny, fizyczny i społeczny, z poszanowaniem jego godności i wynikających z niej naturalnych praw. Dobro to jest kształtowane w szczególności przez pozytywne relacje osobiste, relacje rodzinne i sytuacje wychowawcze”⁵⁵.

W literaturze prawniczej sformułowano wiele autorskich definicji dobra dziecka, przytaczanych, także zbiorczo (przeglądowo), w licznych publikacjach⁵⁶. Mają one charakter ogólny, a szereg zawartych w nich elementów powtarza się mimo niekiedy zróżnicowanego ujęcia językowego. Trafna jest charakterystyka tego pojęcia i funkcji, jakie pełni, autorstwa Wandy Stojanowskiej⁵⁷, ujmująca dobro dziecka jako: „kompleks wartości o charakterze niematerialnym, jak i materialnym, niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju duchowego i fizycznego dziecka (...)” i stwierdzająca, że dobro dziecka „stanowi «jądro» wszelkich aktów prawnych dotyczących dziecka, zarówno polskich, jak i międzynarodowych, będąc przysłowiowym «duchem ustawy», a zarazem instrumentem wykładni poszczególnych przepisów. Jest ono również dyrektywą stosowania prawa i zasadniczym kryterium oceny przy podejmowaniu decyzji dotyczących dziecka oraz rozstrzygnięciu kolizji interesów dziecka i interesów innych podmiotów, w tym rodziców”⁵⁸.

Katarzyna Hanas zaproponowała rozumienie dobra dziecka jako: „postulowanej i aktualnej sytuacji dziecka z nastawieniem na pełną ochronę jego praw mając na względzie godność dziecka, jego rozwój emocjonalny, a także szeroko rozumiane relacje środowiskowe”. Takie ujęcie wynikało z konstatacji autorki, że w orzecznictwie

formuluje się tylko w przypadku, gdy wieloznaczności nie eliminuje zamieszczenie go w odpowiednim kontekście językowym. Spełnienie oczekiwania „ograniczenia nieostrości” i określenia „dobra” w pojęciu „dobro dziecka” jest zapewne niewykonalne, o ile miałyby nastąpić za pomocą zwrotów jednoznacznych. Na temat „wstrzemięźliwości” w tworzeniu definicji ustawowych zob. np. T. Bąkowski, *Kilka krytycznych uwag i spostrzeżeń dotyczących formułowania definicji legalnych we współczesnym prawodawstwie*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016/34, s. 58–67.

⁵⁵ https://www.brpd.gov.pl/sites/default/files/kodeks_rodzinny_projekt_z_uzasadnieniem.pdf (dostęp: 29.08.2024 r.).

⁵⁶ Zob. przykładowo M. Arczewska, *Dobro...*, s. 79–250; R. Łukasiewicz, *Dobro...*, s. 64–68; K. Hanas, *Konstrukcja...*, s. 15–41 i 46–61; E. Wojtaszek-Mik, *Dobro dziecka a odmowa jego wydania na podstawie art. 13 ust. 1 lit. b Konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę*, „Prawo w Działaniu” 2022/50, s. 44–72, <https://doi.org/10.32041/pwd.5002> (dostęp: 22.11.2024 r.).

⁵⁷ W. Stojanowska, M. Kosek, *Dobro dziecka a kolejne nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Ius Matrimoniale” 2018/29(4), s. 41, <https://doi.org/10.21697/im.2018.29.4.03> (dostęp: 22.11.2024 r.). Wcześniejsza, bardziej rozbudowana, definicja – zob. W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 27.

⁵⁸ Podobne sformułowania powtórzono w niektórych orzeczeniach SN, np. w postanowieniu z 4.02.2022 r., II CSKP 1196/22, LEX nr 3303876: „Dobro dziecka, jako pojęcie, stanowi podstawową **dyrektywę** dla wszystkich przepisów Konwencji o prawach dziecka, będąc przysłowiowym **«duchem ustawy»**. Jest instrumentem wykładni zarówno norm zawartych w Konwencji, jak i prawa krajowego państw, które ją podpisały. Jest również **dyrektywą stosowania prawa**, kryterium oceny przy podejmowaniu decyzji w sprawach dziecka oraz rozstrzygnięciu kolizji interesów dziecka i innych osób (...)” (wyróżnienie – E.H.-Ł.).

dobro dziecka nie jest interpretowane w powiązaniu z „kryterium praw dziecka” czy z „prawem dziecka do szczęśliwego dzieciństwa”, ale jest rozumiane przez sądy w ujęciu przedmiotowym, „przez pryzmat interesów rodziców”⁵⁹.

Zważywszy, że niniejsze opracowanie przedstawia wyniki badania orzecznictwa sądów powszechnych, które zwykle biorą pod uwagę stanowisko Sądu Najwyższego, celowe wydaje się przytoczenie wypowiedzi tego sądu. Szczególnie trafna wydaje się jedna z tez postanowienia z 1.12.2000 r., V CKN 1747/00⁶⁰, o brzmieniu: „Niezdefiniowane ustawowo, pojęcie to (dobro dziecka – dop. E.H.-Ł.) w nauce prawa rodzinnego rozumiane jest jako postulowana w świetle powszechnie akceptowanej doktryny moralnej i bliżej określona w przepisach prawnych (w tym stanowiącej część krajowego porządku prawnego Konwencji o prawach dziecka) i judykaturze sądowej modelowa sytuacja dziecka. Ten idealizacyjny model zakłada, że dziecko wychowuje się w rodzinie – najlepiej naturalnej – w każdym razie w ustalonej sytuacji prawno-rodzinnej, w atmosferze miłości, w warunkach pozwalających zaspokoić rozsądnie pojmowane jego potrzeby i najpełniej rozwijać jego talenty i zdolność samodzielnego, twórczego działania oraz kształtować charakter w duchu określonych ideałów. Istotne jest przy tym jego ukierunkowanie nie tylko na aktualną sytuację dziecka, lecz także na jego przyszłość i tej dalszej perspektywie ideału dojrzałego człowieka powinno być przyznane pierwszeństwo w kolizji z wartościami rozpatrywanymi jedynie z punktu widzenia aktualnych potrzeb dziecka”. Warto zauważyć, że teza ta, z niewielkimi modyfikacjami, została powtórzona w późniejszych orzeczeniach Sądu Najwyższego, przykładowo w postanowieniu z 6.10.2021 r., I NSNc 357/21⁶¹, oraz w postanowieniu z 13.09.2022 r., II CSKP 1553/22⁶². W postanowieniach tych jest mowa o „właściwej aksjologii”, aby dziecko mogło „w przyszłości tworzyć własną wspólnotę małżeńską i rodzinną oraz inne wspólnoty pośrednie pozwalające rozwijać się życiu społecznemu”.

Podsumowując, w każdej sprawie rodzinnej (w tym o orzeczenie przysposobienia i o rozwiązanie przysposobienia w okresie małoletności osoby przysposobionej) sąd na podstawie całokształtu materiału dowodowego, niejednokrotnie obejmującego opinie biegłych, w szczególności psychologów i pedagogów (często działających w ramach opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów⁶³), ocenia, jakie rozstrzygnięcie optymalnie w danych warunkach zabezpiecza zaspokojenie psychicznych, intelektualnych, duchowych i materialnych potrzeb dziecka, aby służyć jego rozwojowi i dobremu, społecznemu funkcjonowaniu w przyszłości.

Celowe wydaje się zasygnalizowanie, że w literaturze pozaprawnej sformułowano szereg modeli dobra dziecka, ocenianych jako użyteczne także dla sądu, bowiem „integrujące koncepcje prawne i psychologiczne”, w tym modele „najlepszego interesu

⁵⁹ K. Hanas, *Konstrukcja...*, s. 149–150. Ocena autorki wynikała z analizy orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego, wojewódzkich sądów administracyjnych.

⁶⁰ LEX nr 52467.

⁶¹ OSNKN 2021/4, poz. 33.

⁶² LEX nr 3485180.

⁶³ Dalej OZSS.

dziecka” (*Best Interest of the Child Model – BIC*)⁶⁴. W ramach modelu „najlepszego interesu dziecka – BIC” z 2012 r. (jego autorka to Elianne Zijlstra) realizacja dobra dziecka oznacza stworzenie dziecku warunków rozwojowych charakteryzujących się ciągłością działań wychowawczych i perspektyw na przyszłość oraz stabilnością sytuacji życiowej. Odnośnie do sytuacji bieżącej dziecka konieczne jest zapewnienie mu dobrostanu fizycznego (bezpieczeństwa fizycznego) oraz pieczy i wychowania. W modelu tym wymieniono 14 elementów zapewniających dobro dziecka. Są nimi: **odnośnie do bezpieczeństwa** – 1) dostępność odpowiedniej opieki fizycznej; 2) bezpieczne bezpośrednie środowisko fizyczne; **odnośnie do opieki i wychowania** – 3) atmosfera czułości; 4) wspierający elastyczny model wychowawczy; 5) pozytywny przykład dawany dziecku przez rodziców; 6) zainteresowanie; 7) ciągłość warunków wychowawczych; **odnośnie do dalszego środowiska** – 8) bezpieczne dalsze środowisko fizyczne; a w tym dalszym środowisku 9) szacunek; 10) sieć społeczna; 11) edukacja; 12) kontakt z rówieśnikami; 13) pozytywne przykłady w społeczeństwie; 14) stabilność sytuacji życiowej⁶⁵. Elementy te powinny być brane pod uwagę, gdy rozważane jest dobro przysposobionego dziecka.

Ze względu na to, że przysposobić można osobę małoletnią tylko dla jej dobra (art. 114 § 1 k.r.o.), zaś rozwiązanie stosunku przysposobienia, mimo wystąpienia ważnych po temu powodów, „nie jest dopuszczalne, jeżeli wskutek niego miałyby ucierpieć dobro małoletniego dziecka” (art. 125 § 1 zd. 2 k.r.o.), celowa wydaje się wzmianka na temat pojmowania dobra dziecka w kontekście jego przysposobienia.

2.2.2. Dobro dziecka jako przesłanka orzeczenia stosunku przysposobienia (art. 114 § 1 k.r.o.)

Odsyłając do bardziej szczegółowych rozważań odnośnie do dobra dziecka jako przesłanki orzeczenia przysposobienia⁶⁶, należy wskazać przedmiot ustaleń, jakie są (powinny być) przeprowadzone przed orzeczeniem przysposobienia.

Uwzględniając cel instytucji przysposobienia w obowiązującym aktualnie stanie prawnym w Polsce, którym jest stworzenie stosunku prawnego, jaki łączy rodzica z dzieckiem, pomiędzy osobami niepołączonymi taką więzią biologiczną (osoba przysposabiana w dniu wpływu do sądu wniosku o jej przysposobienie musi być małoletnia), konieczne jest przede wszystkim wzięcie pod uwagę wymienionych niżej praw dziecka, a także określonych praw rodziców opisanych w Konwencji, z których wynika, że preferowane jest wychowywanie dziecka w pierwszej kolejności przez rodziców, od których ono pochodzi.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 Konwencji, o ile to możliwe, dziecko ma prawo do poznania swoich rodziców, pozostawania pod ich opieką oraz zachowania swojej tożsamości,

⁶⁴ Zob. syntetyczny opis tych modeli – A. Pisarska, *Pojęcie „dobra dziecka”. Przegląd wybranych koncepcji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia” 2023/36(4), s. 187–193, <https://doi.org/10.17951/j.2023.36.4.183-202> (dostęp: 22.11.2024 r.). Dalsze uwagi na temat modelu BIC-2012 czynię na podstawie tego opracowania.

⁶⁵ A. Pisarska, *Pojęcie...*, s. 191, tabela 1 pt. „Model BIC” z zaznaczeniem „Źródło: Zijlstra, 2012”.

⁶⁶ E. Holewińska-Lapińska, *Dobro osoby przysposabianej*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 587–593.

w tym „stosunków rodzinnych” (art. 8 ust. 1 Konwencji). Oboje rodzice ponoszą wspólną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka (art. 18 ust. 1 Konwencji). W państwach dopuszczających system adopcji kompetentne władze powinny ustalić „na podstawie wszelkich stosownych i wiarygodnych informacji”, że przysposobienie jest dopuszczalne „ze względu na sytuację dziecka w odniesieniu do rodziców, krewnych i opiekunów prawnych” (art. 21 lit. a Konwencji).

Co do zasady więc, w sytuacjach typowych, gdy rodzice nie są znani, w pierwszej kolejności należałoby podjąć próbę ich ustalenia. Gdy są znani, istotne jest, czy przysługuje im władza rodzicielska. Dobro dzieci z reguły przemawia przeciwko rozważaniu poszukiwania dla nich rodziny adopcyjnej, gdy pozostają pod pieczą rodziców (rodzica), którym przysługuje władza rodzicielska, choćby pozycja społeczno-zawodowa, poziom wykształcenia i status materialny rodziców nie były wysokie. Odnotowania wymaga jednoznaczne stanowisko Sądu Najwyższego, że poprawa przez przysposobienie sytuacji materialnej dziecka nie jest równoznaczna z oceną, iż przysposobienie jest zgodne z dobrem dziecka⁶⁷. Gdy dziecko należy umieścić poza rodziną, przed podjęciem decyzji o zakwalifikowaniu go jako kandydata do przysposobienia celowa jest ocena szans na reintegrację rodziny⁶⁸.

Od sytuacji typowych mogą zachodzić wyjątki, choć nie wszystkie są stosownie unormowane⁶⁹. Gdy dzieci nie pozostają pod władzą rodzicielską, ale zachowują bliskie więzi emocjonalne z rodzeństwem i innymi krewnymi, zgodność przysposobienia z ich dobrem może być bardzo dyskusyjna, w szczególności gdy przysposobienie nie ma charakteru wewnątrzrodzinnego.

Szczególnie doniosłe z punktu widzenia dobra dziecka jest należyte przygotowanie przysposobienia obejmujące precyzyjne ustalenie indywidualnych potrzeb dziecka oraz jego zdolności do nawiązania więzi emocjonalnej z przysposabiającymi, dokonanie optymalnego doboru stron z uwzględnieniem przekazania kandydatom na rodziców adopcyjnych pełnej informacji o stanie rozwoju, zdrowia, sytuacji rodzinnej dzieci i dotychczasowej historii ich życia, szczególnie że wśród dzieci oczekujących na możliwość przysposobienia są takie, które już w okresie życia płodowego⁷⁰ doznawały oddziaływań wpływających niekorzystnie na ich rozwój i zdolność wykształcenia ufnej więzi przywiązaniowej⁷¹. Wiadomo też, że wiele dzieci kandydujących do

⁶⁷ Stanowisko takie zostało wypowiedziane już w orzeczeniu SN z 30.09.1952 r., C 1513/52, OSNCK 1954/1, poz. 5.

⁶⁸ Od dawna zwracał na to uwagę Marek Andrzejewski. Zob. np. M. Andrzejewski, *Przysposobienie – podstawowe informacje i najważniejsze płaszczyzny sporów prawnych*, [w:] *Prawne i pozaprawne aspekty adopcji*, red. M. Andrzejewski, M. Łączkowska, Poznań 2008, s. 19–21 oraz powołana literatura.

⁶⁹ Przykładowo od marca 2006 r. funkcjonują w Polsce tzw. „okna życia”. Pozostawienie w nich dziecka nie jest unormowane. Nie jest też znana precyzyjna liczba „okien”. W publikacji z 2017 r. była mowa o 58 „oknach życia” – P. Czaplicki, Z. Kroczyk-Sawicka, *Prawne aspekty funkcjonowania „okien życia”*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017/22(2), s. 36. Beata Krajewska w tekście opublikowanym w 2021 r. informowała o 64 „oknach życia” – B. Krajewska, *Okna życia – idea, kontrowersje, doświadczenia*, „Fides et Ratio” 2021/1(45), s. 86.

⁷⁰ Zob. przykładowo J. Joško-Ochojska, *Traumatyczne przeżycia matki ciężarnej a zdrowie jej dziecka*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2016/15(3), s. 117–128.

⁷¹ P. Marchwicki, *Teoria...*, s. 366–369; J. Kołodziejczak, *Reaktywne...*, s. 472–473.

przysposobienia pochodzi z rodzin, w których rodzice spożywają znaczne ilości alkoholu, co dotyczy także matek w okresie życia płodowego dzieci⁷².

Zachowaniu dobra dziecka przysposobianego sprzyja, poza profesjonalnie dokonanym doborem stron, przeprowadzenie wnikliwego postępowania dowodowego, w tym pozyskanie opinii, o której mowa w art. 586 § 4 Kodeksu postępowania cywilnego⁷³, spełniającej najwyższe standardy profesjonalizmu.

W syntetycznym ujęciu można przyjąć, że przysposobienie jest zgodne z dobrem dziecka, jeżeli w danym stanie faktycznym stanowi optymalną formę zapewnienia dziecku o zdiagnozowanych potrzebach właściwych warunków wychowawczych, a rodzice adopcyjni zostali optymalnie dobrani z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb przysposobionego dziecka, które to potrzeby, obiektywnie patrząc, są w stanie zaspokoić, i dobór ten stwarza wysokie prawdopodobieństwo nawiązania trwałej więzi emocjonalnej, charakterystycznej dla stosunków między rodzicami i dziećmi.

2.2.3. Dobro małoletniego przysposobionego jako przesłanka negatywna rozwiązania stosunku przysposobienia

Dobro przysposobianego jest pozytywną przesłanką orzeczenia przysposobienia, a zarazem negatywną przesłanką jego rozwiązania w okresie małoletności osoby przysposobionej. Wynika z tego, że mimo wystąpienia przez uprawniony podmiot do sądu z żądaniem rozwiązania przysposobienia i stwierdzenia przez sąd orzekający ważnego powodu rozwiązania przysposobienia orzeczenie takie nie może nastąpić, jeżeli trwanie tego stosunku prawnego nadal realizuje zasadę dobra dziecka. Ta zaś jest niewątpliwie realizowana, gdy stosunek przysposobienia spełnia przypisane mu funkcje społeczne, będąc podstawą należycie funkcjonującego stosunku rodzinnego, tzn. rodzice adopcyjni należycie wykonują swoje obowiązki, zaspokajając emocjonalne i materialne potrzeby dziecka, a strony łączy więź emocjonalna jak między rodzicami i dziećmi. Gdy wszczęto postępowanie o rozwiązanie przysposobienia, taki przypadek może mieć miejsce skrajnie rzadko, gdy zważy się, że w sytuacjach typowych ważny powód rozwiązania stosunku przysposobienia jest rozumiany jako zupełny i nieodwracalny rozkład więzi między stronami, zaś zabezpieczenie kosztów

⁷² Jak podaje dr hab. Regina Wierzejska, profesor Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego – Państwowego Zakładu Higieny, „Objawy wywołane alkoholem mogą ujawnić się zarówno bardzo wcześnie, tuż po porodzie, jak i w dalszych latach życia dziecka. Na etapie życia płodowego może nastąpić wewnątrzmaciczne zahamowanie wzrostu płodu i w konsekwencji mała urodzeniowa masa ciała. Alkohol może spowodować wady rozwojowe narządów dziecka, typowe anomalie w budowie twarzy. Późniejsze problemy zdrowotne takich dzieci to zaburzony rozwój fizyczny i psychomotoryczny, problemy z nauką, nadpobudliwość, skłonność do uzależnień. (...) Szacuje się, że w Polsce rodzi się co roku ok. 900 dzieci z pełnoobjawowym FAS, lecz wiele łagodniejszych przypadków może pozostawać nierozpoznanych. (...) W Polsce według różnych danych alkohol spożywa 17–38% kobiet ciężarnych, w tym większość sporadycznie. Regularne picie alkoholu deklaruje 0,4–1,8% kobiet” – R. Wierzejska, *Alkohol w czasie ciąży? Stanowczo nie*, <https://ncez.pzh.gov.pl/ciaza-i-macierzynstwo/alkohol-w-czasie-ciazy-stanowczo-nie/#> (dostęp: 2.09.2024 r.).

⁷³ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.) – dalej k.p.c.

utrzymania dziecka po rozwiązaniu stosunku przysposobienia jest możliwe w formie orzeczenia o utrzymaniu w mocy wynikających z rozwiązywanego przysposobienia obowiązków alimentacyjnych „stosownie do okoliczności” (przykładowo tylko obowiązku przysposabiających na rzecz przysposobionego w okresie, gdy nie będzie w stanie utrzymać się samodzielnie).

Sklania to ku przyjęciu tezy, że dobro dziecka może być przeszkodą do rozwiązania przysposobienia, gdy sąd oceni, iż uprawdopodobniona sytuacja osoby przysposobionej w przypadku rozwiązania stosunku przysposobienia będzie znacząco gorsza w dłuższej perspektywie czasowej od sytuacji, jakiej można oczekiwać przy zachowaniu tego stosunku, mimo iż nie funkcjonuje on w sposób należyty, a zasadnicza zmiana tego stanu jest nieprawdopodobna bądź mało prawdopodobna.

Za zachowaniem stosunku przysposobienia ze względu na dobro przysposobionego dziecka, mimo braku więzi pomiędzy stronami, może przemawiać istnienie takiej więzi pomiędzy przysposobionym dzieckiem a innymi niż rodzice adopcyjni członkami rodziny dziecka „z przysposobienia” bądź nieuchronność bardzo głębokich negatywnych przeżyć dziecka wynikających z samego potwierdzenia wyrokiem rozwiązującym stosunek przysposobienia faktu odrzucenia go przez przysposabiających.

3. Obraz statystyczny zbadanych spraw oraz stron postępowań dotyczących małoletnich przysposobionych

3.1. Ogólne informacje o zbadanych sprawach

Założeniem badania wykonanego w 2024 r. była analiza wszystkich spraw zakończonych wyrokiem uwzględniającym powództwo oraz wyrokiem oddalającym powództwo o rozwiązanie stosunku przysposobienia, jakie stały się prawomocne w 2022 r. i w 2023 r., niezależnie od tego, z jaką datą wpłynął do sądu pozew w danej sprawie.

W większości sądów rejonowych w Polsce nie było żadnej sprawy o rozwiązanie stosunku przysposobienia. W 77 sądach, które udostępniły akta do badania⁷⁴, 89 spraw spełniało kryteria badania. Dotyczyły one 96 stosunków przysposobienia.

⁷⁴ Były to Sądy Rejonowe w Augustowie, Bartoszycach, Bełchatowie, Będzinie, Białymstoku, Bielsku-Białej, Bydgoszczy, Bytomiu, Choszcznie, Chrzanowie, Cieszylinie, Częstochowie, Dębicy, Elku, Gdańsku (Sąd Rejonowy Gdańsk-Południe), Gorlicach, Hrubieszowie, Jarocinie, Jastrzębiu-Zdroju, Jeleniej Górze, Kaliszu, Kamiennej Górze, Kartuzach, Katowicach (Sąd Rejonowy Katowice-Zachód), Koninie, Krakowie (Sąd Rejonowy dla Krakowa-Krowodrzy, Sąd Rejonowy dla Krakowa-Śródmieścia), Krasnymstawie, Krośnie, Krotoszynie, Kutnie, Legionowie, Legnicy, Lesznie, Lipnie, Lublinie (Sąd Rejonowy Lublin-Wschód z siedzibą w Świdniku), Lublińcu, Łańcutcie, Łodzi (Sąd Rejonowy dla Łodzi-Śródmieścia), Mińsku Mazowieckim, Nowym Sączu, Obornikach, Oleśnicy, Olsztynie, Oławie, Opolu, Ostrowie Wielkopolskim, Ostródzie, Pile, Poznaniu (Sąd Rejonowy Poznań-Grunwald i Jeżyce, Sąd Rejonowy Poznań-Stare Miasto, Poznań-Nowe Miasto i Wilda), Pruszkowie, Przemyślu, Raciborzu, Rudzie Śląskiej, Rybniku, Stalowej Woli, Staszowie, Szamotułach, Szczecinku, Tarnobrzegu, Tarnowie, Tomaszowie Lubelskim, Turku, Wadowicach, Warszawie (Sąd Rejonowy dla Warszawy-Pragi-Południe, Sąd Rejonowy dla Warszawy-Pragi-Północ), Wągrowcu, Wejherowie, Węgrowie, Wieluniu, Włocławku, Wrocławiu (Sąd Rejonowy dla Wrocławia-Krzyków), Wyszkowie, Zamościu, Żąbkowicach Śląskich.

W 17 sprawach (19,1%) postępowania toczyły się wskutek powództwa wniesionego przez osobę przysposobioną. W 72 sprawach (80,9%) rozwiązania przysposobienia żądały osoby, które dokonały przysposobienia. Przez cały czas postępowania obydwie strony stosunku przysposobienia pozostawały przy życiu. Nie miał zastosowania art. 125 § 2 k.r.o.

W całym zbadanym zbiorze spraw najczęściej powodami byli ojczymowie (w 30 sprawach, tj. 33,7%) oraz małżonkowie, którzy dokonali przysposobienia wspólnego (w 26 sprawach, tj. 29,2%). W 9 (10,1%) sprawach pozew wniosło jedno z małżonków, którzy wspólnie przysposobili pozwane dziecko. Ponadto 4-krotnie (4,5%) powódką była macocha, która przysposobiła pasierba, a 3-krotnie (3,4%) – przysposabiająca kobieta niepozostająca w związku małżeńskim.

W badanej próbie 60 spraw (67,4%) zakończyło się rozwiązaniem 66 (68,7%) stosunków przysposobienia. W tej grupie 21 osób (31,8%) w dniu rozwiązania przysposobienia było małoletnich. Oddalono 29 powództw dotyczących 30 osób przysposobionych; 14 (46,6%) z nich w dniu wyrokowania było małoletnich.

Łącznie w dniu wyrokowania 35 osób przysposobionych nie osiągnęło jeszcze pełnoletności. Sprawy ich dotyczące są przedmiotem niniejszego opracowania. We wszystkich żądano rozwiązania stosunków przysposobienia pełnego. W 1 sprawie wniesiono o rozwiązanie przysposobienia całkowitego (pełnego nierozwiązywalnego).

3.2. Osoby przysposabiające

Na podstawie badanych akt ustalono, że 18 przysposobień dokonali małżonkowie wspólnie. W 15 przypadkach przysposabiającym był ojczym przysposobionego dziecka. Natomiast 2-krotnie przysposobienia dokonała niepozostająca w małżeństwie kobieta. W 1 z tych spraw uprzednio sprawowała wraz z mężem, z którym się rozwiódła przed dokonaniem przysposobienia, funkcję rodziny zastępczej dla przysposobionej dziewczynki.

3.2.1. Matki adopcyjne

W grupie spraw, które stanowią przedmiot niniejszych uwag, przysposabiającymi było 20 kobiet, z czego 18 to mężatki, które dokonały przysposobienia wspólnego wraz ze swoimi małżonkami. Spośród przysposabiających „samotnie” 1 kobieta była rozwiedziona, a 1 – panną.

Różnica wieku pomiędzy matkami adopcyjnymi a przysposobionym dziećmi we wszystkich sprawach może być oceniona jako odpowiednia. W połowie spraw wynosiła od 25 do 30 lat, w 1 przypadku była mniejsza niż 25 lat, w 4 wynosiła od 30 do 35 lat, w 5 była wyższa niż 35 lat, ale w żadnym przypadku nie była wyższa od 40 lat.

Jeżeli chodzi o poziom wykształcenia, to 2 z przysposabiających miało tylko wykształcenie podstawowe, 4 – zawodowe, a pozostałe – co najmniej średnie (w tym 7 – wyższe magisterskie).

Gdy sąd wyrokował, 17 kobiet pozostawało w związku małżeńskim, w tym 15 – we wspólnym pożyciu z mężem, z którym dokonali przysposobienia wspólnego. Natomiast 1 osoba nadal była panną, a 2 – rozwiedzione. Z kolei 3 pozostawały w związku kohabitacyjnym. W tym czasie wiadomo było, że stan zdrowia 2 matek adopcyjnych był niezadowolający. Jednakże 18 było zdrowych, czynnych zawodowo, a 2 były rencistkami. Wszystkie miały zaspokojone potrzeby mieszkaniowe. Potrzeby bytowe 1 kobiety nie były zaspokojone w pełni.

3.2.2. Ojcowie adopcyjni

Wszyscy mężczyźni, gdy orzekano przysposobienie, byli żonaci. Spośród nich 18 przysposobiło dzieci wspólnie z żonami, a 15 przysposobiło dzieci swoich małżonek.

Różnica wieku pomiędzy nimi a przysposobionymi dziećmi najczęściej, w 10 przypadkach, wynosiła od 25 do 30 lat. W 5 przypadkach była mniejsza od 20 lat, w 4 wynosiła od 21 do 25 lat, również w 4 od 30 do 35 lat, w kolejnych 4 od 36 do 40 lat. W 1 przypadku przekroczyła 45 lat. Można kwestionować odpowiedniość wieku w 5 sprawach, gdy ojciec adopcyjny był starszy od przysposobionego dziecka o mniej niż 20 lat. W innych przypadkach różnica wieku między stronami była stosowna.

Wiadomo, że 1 z przysposabiających miał tylko wykształcenie podstawowe, 11 – zawodowe, a pozostali – co najmniej średnie (w tym 5 – wyższe magisterskie).

Gdy sąd orzekał w sprawie o rozwiązanie przysposobienia, 20 ojców adopcyjnych było żonatych, a 12 – rozwiedzionych. O stanie cywilnym reszty osób nie podano informacji. Z akt wynika, że 15 przysposabiających pozostawało we wspólnym pożyciu z tymi samymi małżonkami, z którymi było w związkach, gdy orzekano przysposobienie. Natomiast 7 mężczyzn utworzyło związki z innymi partnerkami, a 1 pozostawał we wspólnym gospodarstwie rodzinnym z rodzicami. Pozostali prowadzili jednoosobowe gospodarstwa domowe. Gdy sąd wyrokował w sprawie o rozwiązanie przysposobienia stan zdrowia 5 ojców adopcyjnych był niezadowolający. Ustalono, że 28 było czynnych zawodowo, a 1 był rencistą. Wiadomo, że 25 miało zadowolające warunki mieszkaniowe.

3.3. Osoby przysposobione

3.3.1. Płeć. Wiek w dniu przysposobienia

Wśród przysposobionych, małoletnich w dniu wyrokowania, było 20 chłopców i 15 dziewczynek. Gdy orzekano przysposobienie, najmłodsze dziecko (dziewczynka) miało 2 miesiące. Kolejnych 3 dzieci liczyło: rok i 11 dni, rok i 7 miesięcy oraz rok i 10 miesięcy. Przeposobiono 7 dzieci mających od 2 lat i 4 miesięcy do 4 lat i 7 miesięcy. Następnich 7 dzieci było w wieku od 5 lat i 3 miesięcy do 6 lat i 6 miesięcy, a kolejnych 7 – od 7 lat i 3 miesięcy do 9 lat i 6 miesięcy. Ponadto 6 dzieci liczyło od 10 lat i 3 miesięcy do 13 lat. Najstarsza przysposobiona osoba (dziewczyna) miała 16 lat i miesiąc.

3.3.2. Stan rozwoju i stan zdrowia

Z akt wynikało, że stan rozwoju 26 przysposobionych (74,3%) był zgodny z normą właściwą dla wieku, a stan rozwoju 4 osób (11,4%) był opóźniony. U 2 małoletnich występowały różne skumulowane problemy zdrowotne. Odnośnie do pozostałych osób nie przedstawiono wystarczających danych umożliwiających dokonanie oceny.

Można domniemywać, że stan zdrowia fizycznego 30 osób przysposobionych (85,7%) był zadowolający. Natomiast 3 małoletnich było z niepełnosprawnościami potwierdzonymi stosownymi orzeczeniami. W pozostałych przypadkach problemy można określić jako przemijające bądź nie było możliwości poczynienia wystarczających ustaleń odnośnie do stanu zdrowia.

W aktach dotyczących tylko 10 osób nie podano informacji o problemach ze zdrowiem psychicznym. Można domniemywać, że stan ich zdrowia psychicznego był zadowolający bądź nie było stosownych diagnoz. Co najmniej u połowy osób przysposobionych, których dotyczą niniejsze uwagi, stan zdrowia psychicznego odbiegał od normy. Z akt wynikało, że 1 z osób przysposobionych cierpiała na depresję, u 15 zdiagnozowano różne inne zaburzenia psychiczne, u 2 – depresję łącznie z innymi zaburzeniami psychicznymi. (Przykładowo u 3 przysposobionych zdiagnozowano pełnowymiarowy płodowy zespół alkoholowy, u 1 osoby – niepełny taki zespół, u kolejnej – zespół nadpobudliwości psychoruchowej, u 7 osób – zaburzenia zachowania). W części spraw nie znajdowały się diagnozy dotyczące zdrowia psychicznego, ale były opisane zachowania, które występują m.in. przy reaktywnym zaburzeniu więzi, zaburzeniach opozycyjno-buntowniczych.

Ze stanem zdrowia psychicznego wiążą się zachowania autodestrukcyjne. Zostały one stwierdzone w 6 przypadkach (w 2 sprawach – próby samobójcze, w 4 sprawach – samookaleczenia).

3.3.3. Realizacja obowiązku nauki i społeczne funkcjonowanie osób przysposobionych

Gdy wpłynął pozew o rozwiązanie przysposobienia, 1 z osób małoletnich zakończyła naukę zawodu. Pozostałe powinny realizować obowiązek nauki. Z akt wynikało, że 12 osób uczęszczało do szkoły podstawowej, 11 – do zawodowej (branżowej), 6 – do szkoły średniej, a 3 w inny sposób odbywały przyuczenie do zawodu. Informacje o wynikach w nauce dotyczyły 29 osób. Tylko 3 osoby uzyskiwały bardzo dobre wyniki, a 6 osób – dobre. Wyniki 5 osób były dostateczne, 13 – dopuszczające (bardzo słabe), natomiast 2 osoby powtarzały lata nauki z nadal złymi wynikami.

Funkcjonowanie przysposobionych w licznych przypadkach odbiegało od oczekiwań rodziców adopcyjnych. Wiele osób przysposobionych naruszało normy społeczne. Wśród zachowań niepożądanych w życiu codziennym najczęściej występowało wulgarne słownictwo i stałe używanie przekleństw w obecności domowników oraz agresja słowna wobec rodziców adopcyjnych i innych osób z rodziny (47,2%). Zwykle towarzyszyło temu naruszanie zasad porządku domowego:

nieprzestrzeganie ustalonych godzin powrotu do domu i pór posiłków, zakłócanie ciszy nocnej, drastyczny brak dbałości o porządek w rzeczach, o czystość, a niekiedy o elementarną samoobsługę, a nawet higienę osobistą (44,4%)⁷⁵. Co trzecia osoba przysposobiona dopuszczała się agresji fizycznej wobec rodziców, rodzeństwa (szarpanie, popychanie, uderzanie).

Ofiarami zachowań agresywnych bywali też rówieśnicy (28,6%). Często osoby przysposobione naruszały zasady regulaminu szkolnego, zakłócały przebieg lekcji, lekceważyły polecenia nauczycieli, niszczyły rzeczy należące do kolegów i/lub stanowiące np. wyposażenie szkoły (42,8%), a także wagarowały (42,8%).

Co czwarta osoba przysposobiona spożywała alkohol, 34,3% paliło papierosy. Częste były kradzieże (40,0%), mimo że potrzeby materialne przysposobionych zwykle były należycie zaspokojone. Co więcej, 40,0% popełniło przynajmniej jeden (inny niż kradzież) czyn karalny bądź wykroczenie.

Tabela 1. Stwierdzone niepożądane zachowania małoletnich osób przysposobionych*

Stwierdzone niepożądane zachowania małoletnich przysposobionych	Osoby	
	n	%
Naruszanie zasad współżycia w rodzinie, lekceważenie potrzeb domowników	16	45,7
Agresja słowna wobec rodziców adopcyjnych i/lub domowników	17	48,6
Agresja fizyczna wobec rodziców adopcyjnych i/lub domowników	11	31,4
Nieodpowiednie zachowanie w placówce edukacyjnej, ignorowanie poleceń	15	42,8
Agresja fizyczna wobec rówieśników (kolegów)	10	28,6
Wagary	15	42,8
Ucieczki z miejsca stałego pobytu (domu, placówki)	14	40,0
Niszczenie cudzego mienia	10	28,6
Kradzieże	14	40,0
Palenie tytoniu	12	34,3
Picie alkoholu	9	25,7
Stwierdzone naruszenia różnych norm prawa karnego i/lub prawa wykroczeń	14	40,0
Używanie (z różną częstotliwością) narkotyków lub „dopalaczy”	4	11,4
Podjęcie zbyt wcześnie, wbrew zasadom wychowania, pożycia seksualnego	3	8,6
Kontakty z osobami zdemoralizowanymi i/lub środowiskiem przestępczym	4	11,4
Zachowania autodestrukcyjne	6	17,1
Inne	2	5,7

* 35 osób = 100%

Źródło: opracowanie własne.

⁷⁵ W aktach były opisane np. przypadki odmowy umycia się oraz zdjęcia bardzo brudnej, cuchnącej odzieży, mimo deklaracji rodzica adopcyjnego, że tę odzież niezwłocznie upierze. Wygląd pokoiów zajmowanych przez osoby przysposobione był dokumentowany fotograficznie (np.: zdewastowane ściany, meble, urządzenia; zalegające na podłodze i sprzętach odzież oraz pościel).

3.3.4. Piecza nad osobą przysposobioną w dniu wpływu do sądu pozwu o rozwiązanie przysposobienia

Tylko w 1 (nietypowym) przypadku małoletnia osoba przysposobiona przez ojczyma pozostawała pod wspólną pieczę swojej matki i przysposabiającego. Pomiędzy stronami występowała więź rodzinna, a celem procesu było umożliwienie przysposabiającemu ponownego przysposobienia tej samej pasierbicy, ale w sposób niepełny, co według oceny całej rodziny było optymalne, bo umożliwiało zachowanie więzi prawnej z krewnymi nieżyjącym rodzica.

Natomiast 12 osób przysposobionych przez ojczymów było pod pieczę matek, 2 osoby – pod pieczę osoby przysposabiającej innej niż strona powodowa w procesie. Z kolei 8 osób pozostawało w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, 4 – w placówkach resocjalizacyjnych, 5 – w rodzinach zastępczych, 1 – pod pieczę rodziny naturalnej, 1 – w placówce leczniczej, 1 – pod pieczę powoda.

3.4. Informacje o rodzicach osoby przysposobionej i jej relacjach z nimi i/lub rodziną generacyjną w dniu wpływu pozwu

Matki wszystkich przysposobionych dzieci były znane, jednak 1 z nich nie żyła, gdy toczyło się postępowanie o rozwiązanie stosunku przysposobienia. Z małżeństwa rodziców wywodziło się 3 przysposobionych. Pochodzenie dziecka od ojca w 10 przypadkach było ustalone wskutek uznania ojcostwa, a w 1 przypadku – na podstawie wyroku. Pochodzenie 8 osób przysposobionych od ojców nie zostało ustalone. Na temat pochodzenia pozostałych przysposobionych od ojców w badanych aktach nie podano informacji. W okresie poprzedzającym przysposobienie odnośnie do 18 przyszłych przysposobionych ich rodzice byli pozbawieni władzy rodzicielskiej.

W 15 przypadkach przysposabiającym był ojczym przysposobionego dziecka. Gdy trwało postępowanie o rozwiązanie przysposobienia, matki tych przysposobionych żyły i wykonywały pieczę nad dziećmi. Prawdopodobnie osoby przysposobione przez ojczymów zachowały też relacje z rodzinami matek. Gdy trwało postępowanie, pasierbowie (poza 1 przypadkiem) nie mieszkali już z przysposabiającymi ojczymami. Można domniemywać, że rozwiązanie przysposobienia nie zmieniło sytuacji faktycznej tej grupy małoletnich przysposobionych.

Pomijając sprawy dotyczące przysposobionych pasierbów, w 8 przypadkach osoby przysposobione pozostawały w kontaktach z rodziną pochodzenia (przynajmniej z jednym z rodziców). W 1 przypadku, chociaż rodzice wiedzieli o prawdopodobnym rozwiązaniu przysposobienia, nie planowali przejęcia pieczy nad dzieckiem.

4. Żądania pozwów, przebieg postępowań dotyczących małoletnich przysposobionych

4.1. Żądania pozwów

Jest oczywiste, że w każdym pozwie były zawarte: żądanie rozwiązania stosunku przysposobienia, wniosek o dopuszczenie wskazanych dowodów, ewentualnie stanowisko w przedmiocie kosztów postępowania. Niekiedy jednak zgłaszano żądania dodatkowe.

Gdy powodem był rodzic adopcyjny, żądał także orzeczenia (6 pozwów), że osoba przysposobiona powraca do nazwiska noszonego przed orzeczeniem przysposobienia (art. 126 § 2 zd. 2 k.r.o.). Jednoznaczne uzasadnienie tego żądania było podane w 5 pozwach. W 3 przypadkach powód wyjaśnił, że stron nie łączą jakiegokolwiek więzi, traktują się jak obce osoby, więc używanie takiego samego nazwiska może wprowadzać w błąd i nie ma żadnego uzasadnienia społecznego. W 2 przypadkach wskazano, że wysoce naganna postawa społeczna osoby przysposobionej hańbi nazwisko nabyte wskutek adopcji, przysparzając żądającemu cierpienie psychiczne.

W 2 pozwach były żądania dotyczące obowiązku alimentacyjnego (art. 125 § 1 zd. 3 k.r.o.). W 1 pozwie zawarto żądanie, aby sąd orzekł o utrzymaniu obowiązku alimentacyjnego powoda na rzecz przysposobionego w wysokości ustalonej we wskazanym prawomocnym wyroku zasądzającym alimenty. Uzasadniając żądanie, powód podał, że przysposobiony nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie i do zakończenia nauki pragnie go wspomagać, świadcząc alimenty. Zapewnienie środków utrzymania przez powoda skutkuje tym, że rozwiązanie przysposobienia nie zagrazi dobru osoby przysposobionej. W drugim pozwie powód wniósł o stwierdzenie w wyroku rozwiązującym przysposobienie, że jego obowiązek alimentacyjny na rzecz osoby przysposobionej wygaś.

Gdy powodem była osoba przysposobiona, w 1 przypadku żądała orzeczenia o powrocie do nazwiska noszonego przed orzeczeniem przysposobienia, wskazując, że faktycznie pozostaje w relacjach rodzinnych ze swoją rodziną generacyjną i chce, aby ta przynależność rodzinna była potwierdzona wspólnym nazwiskiem. W 1 pozwie żądała też zachowania obowiązku alimentacyjnego na swoją rzecz, gdyż nie jest w stanie samodzielnie się utrzymać.

4.2. Prawne i faktyczne uzasadnienia pozwów wniesionych przez osoby przysposabiające

W 27 uzasadnieniach pozwów wniesionych przez osoby przysposabiające wskazano na nieodwracalne ustanie więzi pomiędzy stronami stosunku przysposobienia. W większości pozwy zostały przygotowane przez profesjonalnych pełnomocników, więc regułą było w nich przytaczanie też orzeczeń Sądu Najwyższego wspierających stanowisko powoda. W celu uprawdopodobnienia tezy o ustaniu więzi

emocjonalnych oraz wykazania, że wynika to głównie bądź wyłącznie z zachowań osoby przysposobionej, których powód nie jest w stanie skorygować, zostały one opisane w uzasadnieniach. Zważywszy, że takie same (zbliżone) zachowania i postawy osób przysposobionych oraz podobne sytuacje przysposabiających opisano w uzasadnieniach wielu pozwów, celowe jest ich przedstawienie w formie zbiorczej (w tabeli).

Tabela 2. Argumenty i stany faktyczne opisane w uzasadnieniach pozwów przysposabiających*

Argumenty uzasadniające żądanie pozwu	Pozwy	
	n	%
Zupełny i trwały rozpad więzi między stronami	27	90,0
Bezsilność wychowawcza rodziców adopcyjnych	15	50,0
Przysposobiony pod przemożnym wpływem patologicznych środowisk	4	13,3
Przysposobiony okrada powoda i inne osoby	12	40,0
Przysposobiony pije alkohol	7	23,3
Przysposobiony zażywa narkotyki/„dopalacze”	5	16,6
Przysposobiony jest wulgarny, stosuje agresję słowną	14	46,6
Przysposobiony szarpie, bije powoda i/lub inne osoby bliskie powodowi	10	33,3
Przysposobiony grozi powodowi, że go pobije i/lub zabije	10	33,3
Przysposobiony podjął przedwcześnie kontakty seksualne	3	10,0
Przysposobiony faktycznie wrócił do swojej rodziny (wyprowadził się)	5	16,6
Przysposobiony nawiązał kontakt z rodziną – ignoruje powoda	4	13,3
Przysposobiony kompromituje powoda w środowisku	7	23,3
Przysposobiony okazuje powodowi nienawiść / mówi, że nienawidzi	4	13,3
Przysposobiony jest niewdzięczny	6	20,0
Powód został odseparowany od dziecka przez jego matkę	6	20,0
Powód, który przysposobił pasierba, rozwiódł się z jego matką	5	16,6
Powód rozwiódł się z małżonkiem, z którym przysposobili wspólnie	2	6,6
Powód nie ma środków finansowych na utrzymywanie przysposobionego	2	6,6
Powód jest chory – nie jest w stanie wychowywać przysposobionego	1	3,3
Inne	19	63,3

* 30 pozwów = 100%

Źródło: opracowanie własne.

Często powodowie wskazywali na agresję ze strony osób przysposobionych, której byli ofiarami (agresja słowna – 46,6%, agresja fizyczna – 33,3%, groźby pobicia i zabicia budzące obawę spełnienia – 33,3%).

Powtarzającym się zarzutem są kradzieże dokonywane przez osoby przysposobione zarówno na szkodę rodziców adopcyjnych, jak i rówieśników, a także innych podmiotów (np. kradzież w sklepie).

Poza powtarzającymi się okolicznościami, wskazującymi na godne potępienia, agresywne zachowania osób przysposobionych, zakłócające normalne funkcjonowanie rodziny, w poszczególnych uzasadnieniach zwracano uwagę na specyfikę stanów faktycznych i podawano domniemane przyczyny porażek wychowawczych przysposabiających bądź przyczyny braku więzi rodzinnej pomiędzy stronami. Zostały one w tabeli ujęte pod pozycją „inne”⁷⁶.

4.3. Prawne i faktyczne uzasadnienia pozwów wniesionych przez osoby przysposobione

W uzasadnieniu pozwów wniesionych przez osoby przysposobione wskazywano na brak więzi między stronami. Dodatkowo, w pojedynczych przypadkach, wymieniano: alkoholizm przysposabiającego, pozbawienie przysposabiającego władzy rodzicielskiej nad przysposobionym, powrót osoby przysposobionej do rodziny „naturalnej”, wychowywanie osoby przysposobionej przez inną osobę niż ta, która dokonała przysposobienia, należąca do rodziny z adopcji. W 3 uzasadnieniach wyszczególniono całkowity brak zainteresowania osobą przysposobioną i niewykonywanie wobec niej obowiązków.

4.4. Strony, ich reprezentacja, rodzice dziecka w postępowaniu

Najczęściej powodami byli oboje małżonkowie, którzy dokonali przysposobienia wspólnego, oraz ojczymowie, którzy przysposobili pasierbów.

Tabela 3. Strona powodowa

Strona powodowa	Sprawy	
	n	%
Oboje małżonkowie, którzy przysposobili wspólnie	14	40,0
Jedno z małżonków, którzy przysposobili wspólnie	3	8,6
Ojczym, który przysposobił pasierba	11	31,4
Osoba, która dokonała przysposobienia dziecka niebędącego wspólnym	2	5,7
Osoba przysposobiona	5	14,3
Ogółem	35	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Przysposabiający, będący powodami w 30 sprawach, w 23 z nich występowali z profesjonalnymi pełnomocnikami procesowymi. W imieniu 3 małoletnich

⁷⁶ Wskazywano np. na brak akceptacji rodziny adopcyjnej ze strony dziecka będący konsekwencją płodowego zespołu alkoholowego czy wynikający z reaktywnych zaburzeń więzi. Podkreślano przekazywanie przez osobę przysposobioną nieprawdziwych informacji o rzekomych, niewłaściwych zachowaniach członków rodziny adopcyjnej. Ponadto opisano przypadek, w którym przysposobiony chłopiec molestował seksualnie siostrę z przysposobienia, skłócał członków rodziny, okazywał nienawiść i zazdrość rodzeństwu itp.

przysposobionych przez ojczymów pozew o rozwiązanie przysposobienia wniosły ich matki. W 2 sprawach pozew sporządził i wniósł kurator ustanowiony do reprezentacji małoletniego powoda.

Małoletnie osoby pozwane były reprezentowane w 28 sprawach przez ustanowionych w tym celu kuratorów. W 1 przypadku małoletniego pozwanego reprezentował jego opiekun, a w 1 – występował zarówno kurator, jak i opiekun, który został ustanowiony w czasie, gdy trwało postępowanie o rozwiązanie przysposobienia.

W 1 przypadku funkcję kuratora sprawowała osoba z rodziny generacyjnej dziecka, w pozostałych sprawach – adwokaci. Kuratorzy przejawiali różne formy aktywności. Najczęstszą była obecność na posiedzeniach sądu (w 22 sprawach – na wszystkich, gdy „terminów” rozprawy było więcej niż jeden) oraz złożenie pisemnej, profesjonalnej w formie, odpowiedzi na pozew (w 16 sprawach – 44,4%).

Aktywność kuratorów podczas prowadzonego przez sąd postępowania dowodowego należy określić jako umiarkowaną. Głównie wyrażała się ona w zadawaniu pytań stronom i świadkom. Kuratorzy rzadko składali wnioski dowodowe, wnioski o uzasadnienie orzeczeń wydawanych w toku postępowania oraz o uzasadnienie wyroku kończącego merytorycznie postępowanie w sprawie. Można domniemywać, że starali się bronić dobra dzieci, tak jak je postrzegali, choćby mieli inną jego ocenę niż same osoby przysposobione.

Tabela 4. Formy aktywności kuratorów małoletnich przysposobionych*

Formy aktywności kuratorów małoletnich przysposobionych	Sprawy	
	n	%
Dokładne zapoznanie się z sytuacją reprezentowanego małoletniego	6	21,4
Ustalenie stanowiska małoletniego	4	14,3
Obecność na wszystkich posiedzeniach („terminach”) w formie rozprawy	22	78,6
Obecność tylko na jednym „terminie”, choć było ich więcej	3	10,7
Inicjatywa w postępowaniu dowodowym	8	28,6
Przedstawienie w formie pisemnej merytorycznej odpowiedzi na pozew	16	57,1
Żądanie oddalenia pozwu z „symbolicznym” uzasadnieniem	3	10,7
Stanowisko na rozprawie wobec argumentacji strony przeciwnej	4	14,3
Wnioskowanie o uzasadnienie postanowień dowodowych	1	3,6
Wnioskowanie o uzasadnienie wyroku	3	10,7
Złożenie apelacji	2	7,2
Złożenie odpowiedzi na apelację strony przeciwnej	1	3,6
Wnioskowanie o przyznanie wynagrodzenia	15	53,6

* 28 spraw, w których kuratorzy reprezentowali małoletnich = 100%

Źródło: opracowanie własne.

Skutkiem rozwiązania przysposobienia jest „powrót” osoby przysposobionej do jej stanu cywilnego sprzed orzeczenia przysposobienia oraz „odzyskanie” praw i obowiązków członków jej rodziny generacyjnej. Gdy jest małoletnia, oznacza to liczne obowiązki po stronie rodziców, o ile są znani i żyją. W 16 zbadanych sprawach sądy zapoznały się ze stanowiskiem osoby, która ma status rodzica dziecka i go zachowa, gdyby przysposobienie zostało rozwiązane, bądź status taki, utracony przez przysposobienie, odzyska. Zwykle dotyczyło to jednego z rodziców „naturalnych”, a nie obojga. Najczęściej ustalono stanowisko matek, gdy chodziło o rozwiązanie przysposobienia dokonanego przez ojczyzna. Rola procesowa rodzica była w tych sprawach następująca: świadek (12 spraw), przedstawiciel ustawowy dziecka (2 sprawy), interwenient uboczny (2 sprawy).

4.5. Udział prokuratora w postępowaniu i jego stanowisko w sprawie

Zgodnie z art. 457 k.p.c. we wszystkich sprawach sądy doręczyły prokuratorowi odpis pozwu oraz zawiadomienie o terminie rozprawy. W 26 sprawach prokuratorzy byli zawiadamiani o kolejnych posiedzeniach sądu w formie rozprawy. W 32 sprawach prokuratorzy powiadomili sąd, że przystępują do sprawy.

Tabela 5. Formy aktywności prokuratora, który przystąpił do sprawy*

Formy aktywności prokuratora, który przystąpił do sprawy	Sprawy	
	n	%
Pisemne powiadomienie sądu o przystąpieniu do sprawy	32	100,0
Obecność na wszystkich posiedzeniach („terminach”) sądu w formie rozprawy	18	56,3
Obecność tylko na jednej rozprawie, mimo że było ich więcej	7	21,9
Złożenie choćby jednego wniosku dowodowego	5	15,6
Zadawanie pytań stronom	20	62,5
Zadawanie pytań świadkom i biegłym	8	25,0
Pismo/pisma procesowe w różnych kwestiach w toku postępowania	4	12,5
Stanowisko merytoryczne odnośnie do żądań pozwu	19	59,4
Inne przejawy aktywności	4	12,5

* 32 sprawy z udziałem prokuratora = 100%

Źródło: opracowanie własne.

Prokuratorzy stosunkowo często przystępowali do sprawy (91,4%). Główna aktywność wyrażała się w obecności na rozprawie oraz zadawaniu pytań stronom. Prokuratorzy nie wnosili o sporządzenie uzasadnień wyroków ani (w omawianej grupie spraw) nie składali środków odwoławczych. Nie zawsze zajmowali stanowisko merytoryczne co do żądania pozwu. Gdy to uczynili, to w 11 sprawach wnosili o rozwiązanie stosunku przysposobienia, a w 8 - o oddalenie powództwa.

4.6. Stanowisko strony pozwanej wobec żądań pozwu i postępowanie dowodowe

W większości spraw żądano oddalenia powództwa w całości, co przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Stanowisko strony pozwanej

Stanowisko strony pozwanej	Sprawy	
	n	%
Wniesienie o oddalenie powództwa	19	54,3
Uznanie żądania pozwu i potwierdzenie okoliczności faktycznych	8	22,9
Uznanie żądania pozwu, ale kwestionowanie jego uzasadnienia	3	8,6
Żądanie rozwiązania przysposobienia i oddalenia innych żądań pozwu	1	2,8
Pozostawienie rozstrzygnięcia „do uznania sądu”	4	11,4
Ogółem	35	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Sądy ustalały stanowisko małoletniej osoby przysposobionej. Wysłuchanie przez sąd na podstawie art. 216¹ k.p.c. miało miejsce w 20 sprawach. Wiadomo, że tylko w 3 sprawach odbyło się to w tzw. niebieskim/przyjaznym pokoju. W 6 sprawach nastąpiło to w sali posiedzeń bez obecności osób trzecich. W 11 sprawach nie podano informacji o miejscu wysłuchania. Z wysłuchań sporządzano notatki. W części akt znajdowały się one w zamkniętych, opieczetowanych kopertach. W niektórych dostępnych notatkach zapis przebiegu wysłuchania był bardzo ogólnikowy i nie w każdym przypadku odnotowane było stanowisko odnośnie do żądania pozwu. Zdarzyły się też zapisane w notatce wypowiedzi typu: „rozumiem pozew – niech sąd wyważy racje stron”.

W 8 sprawach stanowisko osoby przysposobionej ustalali biegli z OZSS, a w 1 – biegły psycholog podczas sporządzania opinii dotyczącej więzi pomiędzy stronami. W niektórych sprawach miało miejsce wysłuchanie przez sąd i badanie osoby przysposobionej przez biegłych, czyli występowały dwa „źródła” wiedzy o stanowisku osoby przysposobionej

Stanowiska małoletnich osób przysposobionych wyrażone w ramach wysłuchania przedstawiały się różnorodnie. W 10 przypadkach osoba przysposobiona opowiedziała się za trwaniem przysposobienia z nadzieją na poprawę wzajemnych relacji. W 8 sprawach negatywnie oceniła osobę przysposabiającą. Wyraziła pragnienie zakończenia wszelkich z nią więzi i „zamknięcia” tego etapu życia, który wynikał z przysposobienia. W 1 sprawie stwierdziła brak wszelkiej więzi z osobą przysposabiającą i obojętny wobec niej stosunek, ale chciała trwania przysposobienia, aby w przyszłości mieć prawo do nabycia spadku po osobie przysposabiającej. W 1 sprawie wyraziła nadzieję, że ojciec biologiczny złoży oświadczenie o uznaniu ojcostwa, i dlatego pragnie rozwiązania przysposobienia. Nie zawsze stanowisko

osoby przysposobionej było takie samo jak stanowisko jej kuratora. Rozbieżność pojawiała się w sytuacjach, gdy osoba przysposobiona chciała zakończenia przysposobienia, a kurator wnosił o oddalenie powództwa. Przeprowadzone dowody i inne ustalenia sądu w ujęciu ilościowym są przedstawione w tabeli.

Tabela 7. Przeprowadzone dowody i inne ustalenia sądu*

Przeprowadzone dowody i inne ustalenia sądu	Sprawy	
	n	%
Informacyjne wysłuchanie powoda	17	48,6
Informacyjne wysłuchanie pozwanego	2	5,7
Przesłuchanie powoda	30	85,7
Przesłuchanie pozwanego	8	22,9
Wysłuchanie małoletniego na podstawie art. 216 ¹ k.p.c.	20	57,1
Przesłuchanie przedstawiciela ustawowego małoletniego	12	34,3
Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez powoda	19	54,3
Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez stronę pozwaną	8	22,9
Ustalenia z akt sprawy o orzeczenie przysposobienia	30	85,7
Ustalenia z akt spraw opiekuńczych dot. małoletniego	21	60,0
Ustalenia z akt innych spraw sądowych	12	34,3
Wywiad środowiskowy u przysposabiających	13	37,1
Wywiad środowiskowy w rodzinie „naturalnej” przysposobionego	2	5,7
Dokumenty dotyczące stanu zdrowia osoby przysposobionej	10	28,6
Dokumenty dotyczące stanu zdrowia osoby przysposabiającej	3	8,6
Opinia ośrodka adopcyjnego	3	8,6
Opinia OZSS przygotowana do sprawy o rozwiązanie przysposobienia	16	45,7
Opinia OZSS przygotowana do innej sprawy (np. rozwodowej rodziców)	4	11,4
Informacja/opinia o przysposobionym szkoły, placówki, w której przebywa	17	48,6
Odpis zupełny aktu urodzenia osoby przysposobionej	19	54,3
Inne	14	40,0

* 35 spraw = 100%

Źródło: opracowanie własne.

Wśród dowodów w pozycji opisanej jako „inne” były: notatki z interwencji policyjnych w domu przysposabiających, opinia psychologiczna, opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej, odpisy orzeczeń sądowych, świadectwa szkolne, dyplomy, fotografie.

Postępowanie dowodowe w 21 sprawach potwierdziło w pełni fakty przedstawione w uzasadnieniach pozwów oraz ich ocenę dokonaną przez stronę powodową. W kolejnych 11 sprawach w całości zostało potwierdzone uzasadnienie faktyczne, ale nie w pełni – oceny i wnioski sformułowane przez powoda. Tylko w 1 sprawie

postępowanie negatywnie zweryfikowało twierdzenia zawarte w uzasadnieniu. W pozostałych sprawach pozytywna weryfikacja była częściowa.

4.7. Ocena przysposabiających dokonana przez przysposobionych, samocena przysposobionych w relacji z przysposabiającymi, oczekiwania co do sposobu rozstrzygnięcia sprawy

Osoby przysposobione rzadko dokonywały oceny przysposabiających. W 3 sprawach stwierdziły, że nie mają żadnych zarzutów i że przysposabiający starali się jak najlepiej wywiązywać ze swoich powinności. Jeśli jakieś zarzuty były formułowane, to najczęściej, bo w 10 sprawach, przysposobieni oceniali, że stawiane im wymagania były nadmierne wobec ich możliwości oraz (5 przypadków) że byli traktowani gorzej niż inne dzieci w rodzinie, w szczególności gorzej od rodzonych dzieci przysposabiających bądź dzieci przysposobionych później, młodszych od nich. Wskazywali też, że przysposabiający nie okazywali im uczuć (3 sprawy), narzucali swoje decyzje dotyczące nauki, sportu, kolegów (3 sprawy), nie okazywali zaufania (2 sprawy). Pojawiały się też, w pojedynczych przypadkach, inne zarzuty (np. informacja o alkoholizmie przysposabiającego, który w związku z tym nie wykonywał obowiązków, w tym alimentacyjnych; opisy tego, jak przysposabiający krzyczał na matkę przysposobionego; stwierdzenie, że matka adopcyjna nie broniła przysposobionego przed agresją swojego nowego męża, innego niż przysposabiający; wskazywanie, że przysposabiający spędzał mało czasu z przysposobionym, a finalnie zaprzestał spotkań i innych form kontaktów).

Samoceny postawy wobec rodzica adopcyjnego dokonało 13 przysposobionych. Żadnych zastrzeżeń co do swojego postępowania nie miało 6 osób. Stwierdzały one, że ich postawa wobec przysposabiających była „normalna”, jak dziecka wobec rodzica (dzieci nie są idealne), mimo że w postępowaniu dowodowym wykazano ich liczne naganne zachowania z agresją fizyczną włącznie. Z kolei w 5 sprawach przysposobieni przyznawali, że „popelniali błędy”, zdarzały im się nieodpowiednie zachowania, za które nie umieli przeprosić, okazać skruchy. Przyznawali, że nie okazywali przysposabiającym akceptacji, czułości. W 2 przypadkach osoby przysposobione oceniały, że ich niewłaściwe zachowania były w pełni usprawiedliwione, jako reakcja na niewłaściwe postępowanie rodziców adopcyjnych.

W 24 sprawach można było, na podstawie całości materiałów zawartych w aktach, ustalić prawdopodobne, rzeczywiste oczekiwania osób przysposobionych co do ich relacji z rodzicami adopcyjnymi (choćby nie były sformułowane podczas wysłuchania bądź w jednoznacznym oświadczeniu i/lub jako stanowisko procesowe). W co drugim przypadku przysposobieni źle oceniali stosunek przysposobienia. Objęty nim okres w swoim życiu uważali za zamknięty i oczekiwali, że wyrok rozwiązujący przysposobienie to potwierdzi. W 1 przypadku postawę osoby przysposobionej godzącej się na rozwiązanie przysposobienia można opisać jako „uniesienie się honorem” – skoro mnie nie chcą, to i ja ich nie chcę. W 9 przypadkach przysposobieni mieli nadzieję, że przysposobienie będzie trwało, a relacje

między stronami ulegną odnowieniu bądź poprawie. W tych sprawach wyrażali przeświadczenie, że się zmienili. W 2 sprawach przysposobieni sygnalizowali swoje prawo do uczestniczenia w dorobku rodziców adopcyjnych, w tym do nabycia w przyszłości spadku.

4.8. Wyrok sądu I instancji

Sąd I instancji w 20 (57,1%) sprawach rozwiązał stosunek przysposobienia, w 15 oddalił powództwo. W 3 wyrokach rozwiązujących przysposobienie sąd orzekł o utrzymaniu w mocy obowiązku alimentacyjnego przysposabiającego na rzecz przysposobionego bez rozstrzygnięcia o kwocie świadczeń. Również w 3 wyrokach nastąpiło orzeczenie o powrocie osoby przysposobionej do nazwiska noszonego przed przysposobieniem. W 1 przypadku rozstrzygnięcie dotyczące nazwiska miało taki sam skutek, jednakże sąd stwierdził w wyroku, że „nadaje” osobie przysposobionej nazwisko o wskazanym brzmieniu, będące nazwiskiem noszonym przed orzeczeniem przysposobienia.

Uzasadnionych zostało 15 wyroków, a przyczyny rozstrzygnięcia jednoznacznie zostały wskazane. W pozostałych sprawach na podstawie materiału dowodowego zgromadzonego w aktach można było domniemywać, co zadecydowało o sposobie rozstrzygnięcia. Dokonując pewnych uogólnień, można podać główne motywy zarówno uwzględnienia, jak i oddalenia pozwu.

Tabela 8. Uzasadnienie rozwiązania przysposobienia*

Argumenty uzasadniające rozwiązanie przysposobienia	Wyroki	
	n	%
Brak więzi emocjonalnej	19	95,0
Akceptacja rozwiązania przysposobienia przez stronę pozwaną	14	70,0
Osoba przysposobiona jest związana z rodziną pochodzenia	8	40,0
Dla niewinnego powoda trwanie przysposobienia jest nie do wytrzymania	6	30,0
Strona pozwana spowodowała (zawiniła) rozkład więzi emocjonalnej	5	25,0

* 20 wyroków rozwiązujących przysposobienie = 100%

Źródło: opracowanie własne.

Tylko w 1 przypadku główną przyczyną dążenia do rozwiązania stosunku przysposobienia było pragnienie zmiany jego postaci. Po rozwiązaniu przysposobienia pełnego przysposabiający ojczym deklarował złożenie wniosku o przysposobienie niepełne w związku z trwaniem więzi osoby przysposobionej z krewnymi ojca, co zapewne sąd orzekający ocenił jako zgodne z dobrem przysposobionego dziecka, także w aspekcie majątkowym (spodziewane nabycie w przyszłości spadku po dziadkach). W pozostałych przypadkach więzi emocjonalne pomiędzy stronami nie występowały. Bardzo istotne (70%) było obopólne dążenie do zakończenia stosunku rodzinnego wynikającego z przysposobienia, a także (40%) reaktywowanie jakiegś

formy związków z rodziną pochodzenia (z określonymi, znaczącymi osobami z tej rodziny).

Gdy powództwo zostało oddalone, w połowie spraw wiązało się to z oceną, że więzi emocjonalne pomiędzy stronami nie wygasły w sposób nieodwracalny, a przynajmniej nie jest wykluczone ich odbudowanie (np. dlatego, że chce tego osoba przysposobiona). W tej grupie spraw był przypadek przysposobienia nierozwiązywalnego, więc względy prawne wykluczały inne rozstrzygnięcie. W 1 przypadku wystąpiła ocena, że stan ustania więzi wynikał z zawinionej postawy powoda. Prawie we wszystkich przypadkach dobro małoletniego przysposobionego zadecydowało o oddaleniu powództwa. O takiej kwalifikacji w poszczególnych sprawach przesądziły różne okoliczności. Przykładowo w 1 ze spraw dziecko nie wiedziało, że ojczym, który je przysposobił, nie jest jego ojcem. Darzyło go uczuciami i miało nadzieję na odnowienie spotkań. W innej sprawie można było domniemywać, że zmiana sytuacji prawnej dziecka, gdyby przysposobienie zostało rozwiązane, będzie znana w środowisku lokalnym, co pogorszy sytuację emocjonalną dziecka, narazi je na gorsze traktowanie i różne przykrości. Sądy brały też pod uwagę negatywne przeżycia osoby przysposobionej związane z kolejnym odrzuceniem jej przez osoby mające status rodzicielski oraz to, że chciała ona zachować status prawny wynikający z przysposobienia.

4.9. Kontrola instancyjna

Wyrok sądu I instancji został zaskarżony w 7 przypadkach (20,0%): 5 z tych spraw dotyczyło przysposobienia pasierbów, 2 – wspólnego przysposobienia przez małżonków obcych im dziewczynek. W 6 sprawach obydwie strony były reprezentowane przez adwokatów, w 1 sprawie żadna ze stron nie była reprezentowana przez profesjonalnego pełnomocnika.

W 2 sprawach poddanych kontroli instancyjnej, dotyczących przysposobień dokonanych przez ojczymów, apelacje wniosły obydwie strony. W 1 sprawie obydwie apelacje dotyczyły obowiązku alimentacyjnego ojczyma i obydwie zostały oddalone. W drugiej sprawie przysposobiona pasierbica żądała zmiany wyroku rozwiązującego przysposobienie przez oddalenie powództwa, zaś przysposabiający ojczym wnosił o zmianę orzeczenia utrzymującego jego obowiązek alimentacyjny. Sąd II instancji uchylił zaskarżony wyrok i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania. Po ponownym rozpoznaniu sąd I instancji (analogicznie jak przy pierwszym rozpoznaniu) rozwiązał stosunek przysposobienia i utrzymał w mocy obowiązek alimentacyjny ojczyma. Ten wyrok uprawomocnił się bez kontroli instancyjnej.

W 4 sprawach apelację wniosła tylko strona powodowa. W 3 z nich wносиła o zmianę wyroku oddalającego powództwo i orzeczenia rozwiązania stosunku przysposobienia. Uwzględniona została 1 z tych apelacji – sąd odwoławczy rozwiązał stosunek przysposobienia. Natomiast 3 apelacje zostały oddalone. Z kolei 1 apelacja powoda dotycząca tylko jego obowiązku alimentacyjnego na rzecz przysposobionego została oddalona.

Po kontroli instancyjnej (i w 1 przypadku, po ponownym rozpoznaniu sprawy) 21 spraw dotyczących małoletnich przysposobionych zakończyło się prawomocnie rozwiązaniem stosunku przysposobienia, 14 – oddaleniem powództwa.

4.10. Czas trwania postępowań

Istotny wpływ na czas postępowania miał okres od wpływu pozwu do sądu do terminu pierwszego posiedzenia sądu w formie rozprawy. Wynosił on od 51 do 1060 dni. W 16 (45,7%) sprawach to oczekiwanie nie było dłuższe od 184 dni (6 miesięcy), w 9 sprawach wynosiło od 233 dni do roku, w pozostałych nie mniej niż 386 dni. W 4 sprawach odbyła się tylko jedna rozprawa (jeden „termin”), w 11 – dwie, w 12 – trzy, w 6 – cztery. W 1 sprawie było pięć i w 1 sześć „terminów” rozprawy.

Od wpływu pozwu do sądu do daty wydania wyroku przez sąd I instancji upłynął w poszczególnych sprawach okres od 2 do 35 miesięcy. Nie dłużej niż 6 miesięcy trwało postępowanie w 6 sprawach (16,7%). Od 8 miesięcy do roku toczyły się postępowania w 7 sprawach (20,0%). Od 13 do 23 miesięcy trwały postępowania w 14 sprawach (40,0%). Najdłuższe postępowania w jednej instancji trwały 25 miesięcy (1 postępowanie), 27 miesięcy (2 postępowania), 28 miesięcy (3 postępowania) oraz 32 miesiące (1 postępowanie) i 35 miesięcy (1 postępowanie). W 22 sprawach postępowanie toczyło się nie krócej niż 13 miesięcy. Średnio postępowanie w I instancji trwało 16 miesięcy i 6 dni.

W sprawach z kontrolą instancyjną od daty wyroku sądu I instancji do daty wyroku sądu II instancji upłynęło od 3 miesięcy i 10 dni do 27 miesięcy. W konsekwencji sprawy z kontrolą instancyjną trwały w obu instancjach od 7 do 40 miesięcy.

4.11. Długotrwałość rozwiązyanych stosunków przysposobienia

Rozwiązane stosunki przysposobienia trwały od 1 roku i 4 miesięcy do 16 lat. Najkrótsze (6) z nich utrzymywały się nie dłużej niż 3 lata i 6 miesięcy. Kolejnych 5 trwało od 4 lat i 5 miesięcy do 7 lat i 6 miesięcy, następne 4 – od 8 lat i 5 miesięcy do 10 lat, a pozostałe – od 11 lat i 6 miesięcy do 16 lat. Zważywszy, że w dniu wyroku rozwiązującego stosunek przysposobienia żadna z osób przysposobionych nie ukończyła 18 lat, można ocenić, iż większość rozwiązyanych przysposobień w tej grupie spraw była długotrwała.

5. Ogólne porównanie wybranych ustaleń aktualnego orzecznictwa z ustaleniami poczynionymi odnośnie do wcześniejszego orzecznictwa

Wcześniejsze badania orzecznictwa w sprawach o rozwiązanie stosunku przysposobienia wykonane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości przeprowadzone zostały

w odstępach 11-letnim i 12-letnim. Przesłanki rozwiązania przysposobienia nie uległy zmianie.

W trzech 2-letnich okresach badawczych różna była liczba spraw rozstrzygniętych merytorycznie. W drugim z badań było dwukrotnie więcej spraw niż w pierwszym. W trzecim okresie spraw było więcej o 35 niż w pierwszym, ale mniej o 21 niż w drugim. Nie można ocenić, czy oznacza to zmniejszenie w ostatnim okresie badawczym dążenia do rozwiązania przysposobienia, czy też ten stan wynika z przyczyny obiektywnej, jaką była pandemia COVID-19. Stan zagrożenia epidemicznego na obszarze całego państwa, związany z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, został ogłoszony od 14.03.2020 r.⁷⁷, a odwołany z dniem 1.07.2023 r.⁷⁸, co miało wpływ na aktywność osób i działanie sądów.

Tabela 9. Badania spraw o rozwiązanie przysposobienia wykonane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości

Ustalenia	1999–2000		2010–2011		2022–2023	
	n	%	n	%	n	%
Sprawy zakończone merytorycznie	54	100,0	110	100,0	89	100,0
Sprawy dotyczące pasierbów	28	51,8	52	47,3	47	52,8
Przysposobieni małoletni w dniu wyrokowania	29	53,7	58	52,7	35	39,3
Wyroki rozwiązujące stosunki przysposobienia	42	77,7	85	77,3	60	67,4
Rozwiązane przysposobienia pasierba	17	31,5	43	39,1	34	38,2
Rozwiązane przysposobienia małoletniego	12	22,2	24	21,8	21	23,6

Źródło: opracowanie własne.

W orzecznictwie z lat 2022–2023 zmniejszył się udział osób małoletnich w dniu wyrokowania, natomiast odsetek wyroków rozwiązujących stosunek przysposobienia przed osiągnięciem pełnoletności przez osobę przysposobioną we wszystkich okresach kształtował się na zbliżonym poziomie (22,2% w latach 1999–2000, 21,8% w latach 2010–2011 oraz 23,6% w latach 2022–2023). Trwały wydaje się znaczny (przekraczający 50%) odsetek spraw o rozwiązanie stosunku przysposobienia z pasierbem, zwłaszcza gdy przysposabiającym jest ojczym przysposobionego.

W uzasadnieniach pozwów wnoszonych przez osoby przysposabiające wskazywano na podobne, niepożądane zachowania osób przysposobionych. Zestawienie potwierdzonych w postępowaniu dowodowym zachowań niepożądanych dotyczących osób małoletnich w badaniu orzecznictwa z lat 2010–2011 oraz 2022–2023 w ujęciu procentowym zostało przedstawione w tabeli.

⁷⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 13.03.2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2020 r. poz. 433 ze zm.).

⁷⁸ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 14.06.2023 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1118).

Tabela 10. Stwierdzone niepożądane zachowania małoletnich osób przysposobionych (w %)

Stwierdzone niepożądane zachowania małoletnich przysposobionych	2010–2011	2022–2023
Naruszanie ustalonych zasad współżycia w rodzinie	46,9	45,7
Agresja słowna wobec rodziców adopcyjnych i/lub domowników	12,5	48,6
Agresja fizyczna wobec rodziców adopcyjnych i/lub domowników	3,1	31,4
Nieodpowiednie zachowanie w placówce edukacyjnej, ignorowanie poleceń	34,4	42,8
Agresja fizyczna wobec rówieśników (kolegów)	25,0	28,6
Wagary	53,6	42,8
Ucieczki z miejsca stałego pobytu (domu, placówki)	40,6	40,0
Niszczenie cudzego mienia	6,3	28,6
Kradzieże	53,1	40,0
Palenie tytoniu	15,6	34,3
Picie alkoholu	28,1	25,7
Stwierdzone naruszenia różnych norm prawa karnego i/lub prawa wykroczeń	37,5	40,0
Używanie (z różną częstotliwością) narkotyków lub „dopalaczy”	12,5	11,4
Podjęcie zbyt wczesnie, wbrew zasadom wychowania, pożycia seksualnego	18,8	8,6
Kontakty z osobami zdemoralizowanymi i/lub środowiskiem przestępczym	21,9	11,4
Zachowania autodestrukcyjne	12,5	17,1

Źródło: opracowanie własne.

Na bardzo zbliżonym poziomie pozostaje naruszanie przez osoby przysposobione zasad porządku domowego, rytmu dnia, ustalonych pór powrotu do domu, dbałości o czystość, ciszę nocną itp., co godziło w potrzeby rodziców adopcyjnych i pozostałych domowników. Czyniło to 46,9% małoletnich przysposobionych, których sprawy zostały prawomocnie zakończone w latach 2010–2011, oraz 45,7% małoletnich, których sprawy zostały prawomocnie zakończone 12 lat później, a więc prawie co druga osoba przysposobiona naruszała te zasady. Prawie nie zmienił się (pozostał wysoki) odsetek małoletnich dokonujących ucieczek z domu (placówki) – 40,6% w pierwszym z tych okresów i 40,0% w drugim. Nieco niższy był udział małoletnich pijących alkohol, a zbliżony okazał się odsetek przysposobionych stosujących substancje narkotyczne. Podwoiła się natomiast liczba osób palących tytoń. Po używku tę sięgało 15,6% przysposobionych, których sprawy rozpoznano w latach 2010–2011, oraz 34,3% w kolejnym okresie badawczym.

W istotny sposób wzrósł udział przysposobionych zachowujących się agresywnie wobec rodziców adopcyjnych i innych osób pozostających we wspólnocie rodzinnej – odnośnie do agresji fizycznej (bicie, szarpanie) 10-krotnie (z 3,1% do 31,4%), a słownej blisko 4-krotnie (z 12,5% do 48,6%). Wzrosła też agresja wobec rówieśników

o 8,6 punktu procentowego. Nieco mniejszy był odsetek kradzieży, ale 4,5 razy częściej przysposobieni niszczyli cudze rzeczy. Częściej też (o 8,4 punktu procentowego) przysposobieni nieodpowiednio zachowywali się w placówkach edukacyjnych, gdzie ignorowali polecenia nauczycieli/wychowawców. Znaczny pozostał udział przysposobionych, którzy naruszali normy prawa karnego i prawa wykroczeń (poza kradzieżami) – 37,5% wśród tych, których sprawy zakończono merytorycznie w latach 2010–2011, oraz 40,0% wśród przysposobionych w sprawach, w których wyroki zapadły w latach 2022–2023.

Zarzuty przysposobionych wobec przysposabiających odnotowywane we wszystkich dotychczasowych badaniach (także przeprowadzonych przez psychologów i pedagogów) wystąpiły także w ostatnim okresie badawczym. Wydaje się jednak, że (poza zarzutem nadmiernych oczekiwań, który był wymieniany ze zbliżoną częstotliwością) z nieco mniejszym natężeniem.

Tabela 11. Zarzuty przysposobionych wobec przysposabiających (w %)

Zarzuty przysposobionych wobec przysposabiających	2010–2011*	2022–2023
Nadmierne oczekiwania w stosunku do możliwości	28,6	27,8
Nadmierne stosowanie w wychowaniu rygorów i kar	42,9	30,6
Gorsze traktowanie w porównaniu z innymi dziećmi w rodzinie	17,6	13,9
Nieokazywanie przysposobionemu pozytywnych uczuć	17,6	8,3
Inne lub brak zarzutów	–	19,4

* Podane dane procentowe nie sumują się do 100,0, gdyż niektóre osoby zgłaszały więcej niż jeden zarzut wobec przysposabiających.

Źródło: opracowanie własne.

Nieliczni przysposobieni ujawnili ocenę własnej postawy wobec przysposabiających. Ci, którzy to uczynili w sprawach zakończonych w latach 2010–2011, byli zdecydowanie mało samokrytyczni. Więcej niż połowa (52,4%) nie miała wobec siebie żadnych zarzutów i twierdziła, że ich zachowania wobec rodziców adopcyjnych były „normalne”, nie odbiegały od zachowań innych dzieci w danej grupie wiekowej. Przysposobieni z aktualnego badania byli nieco bardziej samokrytyczni.

Tabela 12. Samoocena przysposobionych w relacjach z przysposabiającymi (w %)

Ocena własnych zachowań i postaw	2010–2011	2022–2023
„Normalne”	52,4	46,2
Były błędy i niewłaściwe postawy/zachowania	28,6	38,4
Niewłaściwe zachowania były reakcją zachowania przysposabiających	19,0	15,4

Źródło: opracowanie własne.

Swoje zachowanie jako „normalne” oceniła w latach 2022–2023 mniej niż połowa osób w tej grupie (46,2%). Większy (o 12,4 punktu procentowego) był udział

przysposobionych, którzy wskazali, że zachowywali się niewłaściwie, ale nie przyznawali się do tego ani nie potrafili przeprosić. Mniejszy (o 3,6 punktu procentowego) był odsetek usprawiedliwiających własne naganne zachowania niewłaściwą postawą przysposabiających.

Odnosnie do postępowania w analizowanych sprawach we wcześniejszych badaniach bardzo krytycznie została oceniona rola kuratorów reprezentujących małoletnich przysposobionych. Z reguły tę funkcję powierzano osobom nieznanym małoletnim ani niemającym wiedzy prawniczej. Aktualnie normą było sprawowanie funkcji kuratorów przez adwokatów. Nadal aktywność kuratorów w przedstawianiu wniosków dowodowych, żądaniu uzasadnienia orzeczeń określić można jako umiarkowaną. Jednakże współcześnie kuratorzy w 57,1% spraw, w których byli ustanowieni, przedstawili profesjonalną odpowiedź na pozew i zajmowali stanowisko, gdy „druga strona” zgłaszała wnioski dowodowe. Stwarzało to równowagę pomiędzy stronami, gdyż przysposabiający żądający rozwiązania przysposobienia w 65,7% spraw dotyczących małoletnich przysposobionych byli reprezentowani przez profesjonalnych pełnomocników.

W porównaniu ze sprawami zakończonymi w latach 2010–2011 prokuratorzy częściej zgłaszali swój udział w postępowaniu (w latach 2022–2023 w 32 na 35 spraw dotyczących osób małoletnich) i byli bardziej aktywni, zwłaszcza w zadawaniu pytań stronom.

Poprzednie badanie wykazało, że na potrzeby postępowania opinia specjalistów (pedagogów i psychologów), w owym czasie działających w ramach rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (dalej RODK), które zostały zastąpione przez OZSS⁷⁹, była przedstawiona w 19,0% spraw. Aktualnie, specjalnie na potrzeby postępowania, opinię OZSS sporządzono w 45,7% spraw. W 11,4% spraw wykorzystano też opinie przygotowane na potrzeby innej sprawy, ale dotyczące tych samych osób badanych i okoliczności istotnych także w sprawie o rozwiązanie stosunku przysposobienia. Analizy akt w obu okresach badawczych skłaniały do oceny, że opinie wskazanych podmiotów opiniujących byłyby przydatne w większej liczbie spraw, niż zostały sporządzone. Jednakże dysproporcja pomiędzy liczbą spraw, w których opinie były przygotowane, i liczbą spraw, w których ich sporządzenie byłoby pożądane, choć nie nastąpiło, w latach 2010–2011 okazała się większa⁸⁰.

Nie ulega wątpliwości, że sprawy o rozwiązanie przysposobienia, szczególnie w okresie małoletności osoby przysposobionej, w większości są bardzo trudne emocjonalnie dla stron, wymagają opinii psychologicznych i pedagogicznych, co wpływa na czas trwania postępowań. W obu ostatnich okresach badawczych toczyły się

⁷⁹ Z dniem 1.01.2016 r. weszła w życie ustawa z 5.08.2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 r. poz. 708 ze zm.). Zgodnie z jej art. 25 ust. 1 z dniem wejścia w życie ustawy rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne stały się opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów.

⁸⁰ Oceniono wówczas, że opinia RODK byłaby bardzo przydatna w 62,5% spraw, a została przygotowana w 19,0% spraw. W sprawach zakończonych w latach 2022–2023 byłaby przydatna w 75,0% spraw, a przeprowadzono ją w 45,7% spraw.

one niezmiernie długo, mimo że tylko nieliczne wyroki zostały poddane kontroli instancyjnej. W przeważającej liczbie spraw o czasie postępowania przesądzała długość postępowania przed sądem I instancji, na który decydujący wpływ wywierało oczekiwanie na pierwszy termin rozprawy. W latach 2010–2011 średni czas trwania postępowania w I instancji wyniósł 301 dni (ok. 10 miesięcy). W latach 2022–2023 wydłużył się do 16 miesięcy i 6 dni.

6. Uwagi podsumowujące

Przeprowadzone badania akt spraw o rozwiązanie przysposobienia wykazały, że w praktyce przez ważne powody rozwiązania stosunku przysposobienia rozumiany jest głównie brak w dniu wyrokowania „więzi rodzinnej” pomiędzy stronami. Wskazuje to na stałość praktyki.

Dobro osoby przysposobionej małoletniej w dniu wyrokowania jako przeszkoda do uwzględnienia pozwu, w świetle wyników badań orzecznictwa z wcześniejszych okresów, było oceniane głównie przez pryzmat należytego zaspokojenia jej potrzeb materialnych. W ostatnim okresie badawczym ten aspekt dobra dziecka także był brany pod uwagę, w szczególności gdy przysposobienia dokonali ojczymowie dzieci. Sądy jednak nieco większą rolę niż wcześniej przypisywały ochronie psychiki osób przysposobionych, które nie aprobowaly rozwiązania przysposobienia. Wyrażało się to w akceptacji ich dążenia do zachowania przynależności rodzinnej wynikającej z przysposobienia, dlatego że rozwiązanie przysposobienia stanowiłoby potwierdzenie doznanego odrzucenia, które w większości spraw byłoby kolejnym odrzuceniem przez osoby mające prawny status rodziców.

Stale wysoki udział spraw o rozwiązanie przysposobień dokonanych przez ojczymów wskazuje na potrzebę większej wnikliwości przy orzekaniu takich przysposobień. Niezależnie od tego celowa byłaby wieloaspektowa analiza stanu prawnego odnośnie do stosunków pomiędzy małżonkiem rodzica a pasierbem. Praktyka dowodzi, że przysposobienie pasierba w licznych przypadkach nie jest rozwiązaniem optymalnym ani dla pasierba, ani dla dobrostanu rodziny zrekonstruowanej przez małżeństwo jednego z rodziców dziecka. Odnotowania wymaga, że proces rekonstrukcji rodziny jest bardzo złożony⁸¹. Rodziny zrekonstruowane są mniej spójne wewnętrznie w związku z tworzeniem się koalicji wewnątrz rodziny⁸². Z badań nad typami rodzin zrekonstruowanych wynika, że najbardziej narażone na rozpad

⁸¹ Zob. np. B. Józefik, *Problematyka rozvodu i rodzin zrekonstruowanych – implikacje terapeutyczne* „Państwo i Społeczeństwo” 2005/3, s. 169–175 (w szczególności s. 173–174); K. Wałęcka-Matyja, *Polimorficzny obraz struktury rodziny w świetle współczesnej literatury psychologicznej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Psychologica” 2009/13, s. 29–40; A. Mitreğa, *Proces rekonstrukcji rodziny z perspektywy doświadczeń dzieci*, „Wychowanie w Rodzinie” 2017/15(1), s. 253–268; K. Skarbak, M. Kierzkowska, *Szanse i zagrożenia w procesie wychowawczym w rodzinie patchworkowej. Studium rodziny zrekonstruowanej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2022/14(4), s. 101–119, <https://doi.org/10.18290/rped22144.9> (dostęp: 22.11.2024 r.).

⁸² M. Świdarska, *Ojciec w opiece i wychowaniu dziecka*, „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2011/1(3/4), s. 54.

i orzeczenie rozwodu między małżonkami są rodziny, w których wychowują się dzieci każdego z małżonków z poprzednich związków, szczególnie gdy wspólne dziecko urodzi się w pierwszej fazie integrowania rodziny⁸³.

Wydaje się, że należałoby rozważyć unormowanie tzw. wychowawczego obowiązku ojczyma/macochy, który jest realizowany w praktyce w szerokim zakresie, gdy trwa małżeństwo z rodzicem dziecka i wspólne pożycie małżonków, ale nie jest jednoznacznie unormowany⁸⁴. Być może ustawowe dookreślenie wzajemnych obowiązków i uprawnień pasierba i jego ojczyma bądź macochy ograniczyłoby liczbę niewystarczająco przemyślanych przysposobień pasierbów⁸⁵.

Niezależnie od tego, jakie zapadło rozstrzygnięcie w sprawie o rozwiązanie przysposobienia, prawie we wszystkich sprawach pomiędzy stronami nie było więzi rodzinnej, a w części spraw strony miały wobec siebie negatywne (w tym wrogie) uczucia. Cel przysposobienia nie został osiągnięty. Jedną z przyczyn tego zapewne było niewystarczająco dobre rozpoznanie zdolności dziecka do nawiązania prawidłowej więzi z przysposabiającymi i wszystkich potencjalnych zagrożeń dla procesu wychowania go, związanych z przeżyciami dziecka z najwcześniejszego dzieciństwa. Przysposabiający w licznych przypadkach nie byli przygotowani do wychowywania dziecka o szczególnych potrzebach psychicznych ani świadomi tych szczególnych potrzeb, których skutki w postaci – niezrozumiałych dla rodziców adopcyjnych – antyspołecznych zachowań przysposobionych ujawniły się w procesie wychowawczym. Stany faktyczne niektórych spraw skłaniały ku przypuszczeniu, że u osoby przysposobionej mogły występować reaktywne zaburzenia więzi, które nie zostały zdiagnozowane przed orzeczeniem przysposobienia.

Bibliografia

1. Adamczyk M., *Style przywiązania a psychospołeczne funkcjonowanie młodzieży w oparciu o studia przypadków*, Psychoterapia 2016, nr 3(178).
2. Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2010.

⁸³ Zob. B. Jankowiak, M. Kościelniak, A. Matysiak-Błaszczak, *Relacje rodziców z dziećmi w alternatywnych formach życia rodzinnego*, [w:] *Pedagogika dziecka*, red. H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski, Poznań 2020, s. 328–329, tabela 2 pt. „Typy rodzin zrekonstruowanych”. Autorki powołały się na wyniki badań Aleksandry Lewandowskiej-Walter.

⁸⁴ Postulaty *de lege ferenda* były sformułowane jeszcze w latach 80. XX w. w publikacji A. Szlęzak, *Prawnorodzinna sytuacja pasierba*, Poznań 1985, s. 103–106. W ostatnich latach podjęto badania porównawcze (W. Kosior, J.M. Łukasiewicz, *Umowa jako źródło władzy rodzicielskiej nad pasierbem – ujęcie modelowe na podstawie angielskiego ustawodawstwa*, „Przebieg Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2017/16[2], s. 308–320) oraz ponowiono analizę treści obowiązku wychowawczego „rodzica przybranego” względem pasierba, postulując wprowadzenie instytucji „pieczy rodzica przybranego” (M. Lewandowska-Urbanowicz, *Obowiązek wychowawczy ojczyma (macochy) względem pasierba*, „Ius Novum” 2023/17[2], s. 111–139).

⁸⁵ W badaniu dały się zauważyć stany faktyczne, w których głównym motywem przysposobienia było nabycie przez osobę przysposabiającą (np. macochę) władzy rodzicielskiej nad pasierbem, aby móc w pełni realizować pieczę nad nim i uzyskać legitymację do podejmowania wiążących decyzji w jego sprawach, gdy współmałżonek – rodzic dziecka – pracował poza stałym miejscem zamieszkania zrekonstruowanej rodziny.

3. Andrzejewski M., *Przysposobienie – podstawowe informacje i najważniejsze płaszczyzny sporów prawnych*, [w:] *Prawne i pozaprawne aspekty adopcji*, red. M. Andrzejewski, M. Łączkowska, Poznań 2008.
4. Arczewska M., *Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej*, Kraków 2017.
5. Bąkowski T., *Kilka krytycznych uwag i spostrzeżeń dotyczących formułowania definicji legalnych we współczesnym prawodawstwie*, *Gdańskie Studia Prawnicze* 2016, t. 34.
6. Borzyszkowska R., *Kategoria pojęciowa „dobro dziecka”*, *Przegląd Pedagogiczny* 2011, nr 1.
7. Bosek L., *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, *Forum Prawnicze* 2015, nr 3(29).
8. Budzyńska E., *Rodzinne więzi: dane, zadane, odrzucane? Socjologiczne refleksje nad przemianami rodziny współczesnej*, [w:] *Praca – więź – integracja: wyzwania w życiu jednostki i społeczeństwa: monografia poświęcona pamięci prof. zw. dr. hab. Władysława Jachera*, t. 2, *Wartości i więzi społeczne*, red. U. Swadźba, B. Pactwa, M. Żak, Katowice 2015.
9. Ciepła H., *Komentarz do art. 125 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011.
10. Czaplicki P., Kroczek-Sawicka Z., *Prawne aspekty funkcjonowania „okien życia”*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2017, t. 22, nr 2.
11. Czech B., *Geneza zwrotu „dobro dziecka” i znaczenie zawarte w nim określenia „dobro”*, [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016.
12. Czech B., *Wybrane prawne i aksjologiczne aspekty opiniowania w sprawach rodzinnych (problem „dobra dziecka”)*, *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego* 1989, nr 31.
13. Domański M., *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023.
14. Fiedorczyk P., *Kilka uwag o genezie ustawy z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2016, t. 25, nr 3.
15. Gajda J., *Komentarz do art. 125 k.r.o.*, [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020.
16. Gąska M., *Więź rodzinna – refleksje nad charakterem dobra oraz dopuszczalnością i sposobami kompensacji krzywdy wywołanej jego naruszeniem*, *Forum Prawnicze* 2018, nr 1(45).
17. Grzeszak T., *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, *Przegląd Sądowy* 2018, nr 4.
18. Grzybowski S., *„Ważne powody” jako przesłanka rozwiązania stosunku przysposobienia*, *Państwo i Prawo* 1979, nr 6.
19. Hanas K., *Konstrukcja normatywna „dobro dziecka” i jej sądowe stosowanie*, Lublin 2021.
20. Holewińska-Łapińska E., *Dobro osoby przysposobianej*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011.
21. Holewińska-Łapińska E., *Rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011.

22. Holewińska-Łapińska E., *Rozwiązanie stosunku przysposobienia w orzecznictwie sądów powszechnych w latach 2010–2011*, Prawo w Działaniu 2013, t. 14, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/09/EI%C5%BCbieta-Holewi%C5%84ska-%C5%81api%C5%84ska-Rozwi%C4%85zanie-stosunku-przysposobienia-w-orzecznictwie-s%C4%85d%C3%B3w-powszechnych-w-latach-2010-2011-121.pdf>.
23. Holewińska-Łapińska E., *Uwagi na temat rozwiązania stosunku przysposobienia*, [w:] *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002.
24. Ignatowicz J., [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
25. Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012.
26. Ignatowicz J., *Rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
27. James A., Prout A., *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood*, London–Washington 1997.
28. Jankowiak B., Kościelniak M., Matysiak-Błaszczuk A., *Relacje rodziców z dziećmi w alternatywnych formach życia rodzinnego*, [w:] *Pedagogika dziecka*, red. H. Krauze-Sikorska, M. Klichowski, Poznań 2020.
29. Jarosz E., *Badania dotyczące dzieciństwa(a) – perspektywa praw dziecka*, Problemy Wczesnej Edukacji 2018, t. 43, nr 4.
30. Jarosz E., *Dziecko i dzieciństwo – dialektyka konstruktów w dyskursie społecznym i naukowo-badawczym*, Studia Edukacyjne 2018, nr 50.
31. Jarosz E., *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, Pedagogika Społeczna 2017, nr 2(64).
32. Joško-Ochojska J., *Traumatyczne przeżycia matki ciężarnej a zdrowie jej dziecka*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka 2016, t. 15, nr 3.
33. Józefik B., *Problematyka rozwodu i rodzin rekonstruowanych – implikacje terapeutyczne*, Państwo i Społeczeństwo 2005, nr 3.
34. Kehily M.J., *Zrozumieć dzieciństwo: wprowadzenie w kluczowe tematy i zagadnienia*, [w:] *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, red. M.J. Kehily, Kraków 2008.
35. Kołodziejczak L., *Reaktywne zaburzenia więzi (RAD) u dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych*, Wychowanie w Rodzinie 2016, t. 13, nr 1.
36. Kosior W., Łukasiewicz J.M., *Umowa jako źródło władzy rodzicielskiej nad pasierbem – ujęcie modelowe na podstawie angielskiego ustawodawstwa*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2017, t. 16, nr 2.
37. Krajewska B., *Okna życia – idea, kontrowersje, doświadczenia*, Fides et Ratio 2021, nr 1(45).
38. Lackoroński B., *Kontrowersje wokół ustalania odpowiedzialności z tytułu naruszenia więzi rodzinnych jako dobra osobistego*, Studia Prawnoustrojowe 2019, nr 46.
39. Lewandowska-Urbanowicz M., *Obowiązek wychowawczy ojczyma (macochy) względem pasierba*, Ius Novum 2023, t. 17, nr 2.
40. Łukasiewicz R., *Dobro dziecka a interesy innych podmiotów w polskiej regulacji prawnej przysposobienia*, Warszawa 2019.

41. Marchwicki P., *Teoria przywiązania J. Bowlby'ego*, Seminare 2006, nr 23.
42. Milewska E., *Kim są rodzice adopcyjni? Studium psychologiczne*, Warszawa 2003.
43. Milewska E., *Psychologiczny i prawny kontekst spraw o rozwiązanie przysposobienia*, [w:] *Adopcja: teoria i praktyka*, red. K. Ostrowska, E. Milewska, Warszawa 1999.
44. Mitreǵa A., *Proces rekonstrukcji rodziny z perspektywy doświadczeń dzieci*, *Wychowanie w Rodzinie* 2017, t. 15, nr 1.
45. Nowakowski T., *Więź rodzinna jako dobro osobiste – uwagi na tle krytycznych wypowiedzi doktryny*, *Przegląd Sądowy* 2021, nr 3.
46. Pisarska A., *Pojęcie „dobra dziecka”. Przegląd wybranych koncepcji*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia* 2023, t. 36, nr 4, <https://doi.org/10.17951/j.2023.36.4.183-202>.
47. Ratusznik P., *Cavendum est a fragmentis – polemika do artykułu T. Nowakowskiego pt. „Więź rodzinna jako dobro osobiste” – uwagi na tle krytycznych wypowiedzi doktryny*, *Przegląd Sądowy* 2023, nr 3.
48. Samborska I., *Perspektywa „dobra dziecka” w badaniach nad dzieciństwem*, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce* 2018, nr 4(50).
49. Skarbek K., Kierzkowska M., *Szanse i zagrożenia w procesie wychowawczym w rodzinie patchworkowej. Studium rodziny zrekonstruowanej*, *Roczniki Pedagogiczne* 2022, t. 14, nr 4, <https://doi.org/10.18290/rped22144.9>.
50. Smolińska-Theiss B., *Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia*, *Chowanna* 2010, t. 1(34).
51. Smyczyński T., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2009.
52. Stelmachowski A., *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym*, Warszawa 1957.
53. Stojanowska W., Kosek M., *Dobro dziecka a kolejne nowelizacje Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *Ius Matrimoniale* 2018, t. 29, nr 4, <https://doi.org/10.21697/im.2018.29.4.03>.
54. Stojanowska W., *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979.
55. Szczepaniak A., *Zaburzenia więzi jako efekt wczesnodziecięcego krzywdzenia dziecka*, *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* 2016, t. 15, nr 3.
56. Szer S., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1957.
57. Szlęzak A., *Prawnorodzinna sytuacja pasierba*, Poznań 1985.
58. Świdarska M., *Ojciec w opiece i wychowaniu dziecka*, *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy* 2011, nr 1(3/4).
59. Tokarz K., *Więzi rodzinne – definicja, funkcjonowanie i status w systematyce dóbr osobistych polskiego prawa cywilnego*, *Państwo i Prawo* 2023, nr 10.
60. Wagner I., *Przyczyny i następstwa rozwiązania adopcji*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 1994, nr 4.
61. Walaszek B., *Rozwiązanie przysposobienia w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w polskim prawie międzynarodowym prywatnym i procesowym*, *Studia Cywilistyczne* 1966, t. 7.
62. Wałęcka-Matysja K., *Polimorficzny obraz struktury rodziny w świetle współczesnej literatury psychologicznej*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Psychologica* 2009, nr 13.

63. Wierzejska R., *Alkohol w czasie ciąży? Stanowczo nie*, <https://ncez.pzh.gov.pl/ciaza-i-macierzynstwo/alkohol-w-czasie-ciazy-stanowczo-nie/#>.
64. Wojtaszek-Mik E., *Dobro dziecka a odmowa jego wydania na podstawie art. 13 ust. 1 lit. b Konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę*, *Prawo w Działaniu* 2022, t. 50, <https://doi.org/10.32041/pwd.5002>.